

Povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i djeteta

---

Kršulja, Roberta

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:677037>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i
djeteta

Roberta Kršulja

Zagreb, rujan 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i
djeteta

Roberta Kršulja

Izv.prof.dr.sc. Sanja Šimleša

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad **Povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i djeteta** i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Roberta Kršulja

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2023.

Zahvaljujem svojoj mentorici, izv. prof. dr. sc. Sanji Šimleši, na stručnom i strpljivom vođenju kroz pisanje ovog diplomskog rada koji mi je, uz logopedsku perspektivu, omogućio i proučavanje teme iz domene psihologije, mog velikog područja interesa. Hvala na svim savjetima i iskazanoj dostupnosti, kao i na upućenim lijepim riječima podrške.

Također, hvala mag. logoped. Moniki Rosandić Grgić, uskoro doktorici znanosti, na pomoći i savjetovanju prilikom obrade podataka. Ovim putem zahvaljujem i svim majkama i djeci koja su pristala sudjelovati u istraživanju. Hvala vam na iskazanoj volji i izdvojenom vremenu.

Hvala Marti, mojoj pratnji u pisanju ovog rada, na kontinuiranoj pomoći i ohrabrenju kojima mi je od samog početka olakšavala cijeli proces pisanja. Hvala ti što smo svaki stres i problem dijelile na pola.

Neizostavno hvala Nini, Marinu i mojim prijateljicama s Fakulteta koji su mi na najljepši mogući način obilježili ovaj cijeli period studiranja. Hvala vam na ljubavi, uspomenama, svim riječima utjehe, razumijevanja i potpore - zbog vas su i oni teški trenutci uvijek bili lakši.

Za kraj, najveće i najiskrenije hvala mojoj obitelji - hvala vam na bezuvjetnoj ljubavi i svemu što uz to dolazi. Hvala što ste mi, između ostalog, omogućili cijelo studiranje te vjerovali u mene i pružali mi neizmjernu podršku od prvog dana obrazovanja.

Povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i djeteta

Studentica: Roberta Kršulja

Mentorica: izv.prof.dr.sc. Sanja Šimleša

Odsjek za logopediju

SAŽETAK

Dijete od najranije dobi najčešće provodi najveći dio vremena s majkom te upravo kvaliteta te interakcije između majke i djeteta utječe i na kvalitetu daljnjeg djetetova razvoja u svim aspektima. Iz tog razloga, važno je poznavati faktore koji utječu na te interakcije, poput osobina ličnosti majke te prisutnosti neurorazvojnog poremećaja kod djeteta. U ovome su istraživanju sudjelovale dvije skupine majki sa svojom djecom, majke djece tipičnog razvoja te majke djece s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma (PSA), a cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost osobina ličnosti majke i majčinog prekidanja konverzacijskih izmjena, kao i utvrditi razliku u količini konverzacijskih izmjena kod 20 parova majki i djece tipičnog razvoja te 20 parova majki i djece sa PSA-om. Osobine ličnosti majki prikazane su kroz Petofaktorski model ličnosti, a dobivene su majčinim ispunjavanjem IPIP-NEO-120 upitnika. Konverzacijske izmjene analizirane su kroz transkripte provedenog i snimljenog Protokola dječje igre, te se ostvarenom konverzacijskom izmjenom smatrao verbalni odgovor sugovornika u vremenskom rasponu od 3 sekunde, dok se prekidom smatralo ne odgovaranje ili odgovaranje izvan raspona od 3 sekunde. Utvrđeno je kako su majke djece tipičnog razvoja s višim vrijednostima na domenama Neuroticizma i Otvorenosti iskustvima odgovorljivije u interakciji sa svojom djecom, u vidu rjeđeg prekidanja konverzacijskih izmjena, dok kod ostalih domena nije utvrđena statistički značajna povezanost. Kod skupine majki djece sa PSA-om nije utvrđena povezanost nijedne domene i prekida konverzacijskih izmjena. Također, rezultati ukazuju na neznčajne razlike u ukupnom broju ostvarenih konverzacijskih izmjena kod skupine djece tipičnog razvoja i djece sa PSA-om. Pri tumačenju svih dobivenih rezultata, važno je uzeti u obzir nedostatke ovog istraživanja, kao što su mali broj ispitanika te nekontroliranje određenih faktora poput kronološke dobi majke i djeteta. Iako ovo istraživanje sa svojim rezultatima, ali i cjelokupnim načinom provedbe, doprinosi dosadašnjim saznanjima u literaturi, istraživanja ovog specifičnog područja su doista oskudna, stoga se preporučuje provesti dodatna detaljnija istraživanja na većem uzorku te s uvođenjem dodatnih kontrolnih varijabli. Time bi se doprinijelo boljem razumijevanju interakcija majki i njihove djece, osobito djece sa PSA-om, s, među ostalim, ciljem primjene istog u učinkovitijem i kvalitetnijem terapijskom radu.

Ključne riječi: *osobine ličnosti majke, konverzacijske izmjene, poremećaj iz spektra autizma (PSA), tipični razvoj*

Relationship between maternal personality traits and conversational exchanges of the mother and the child

Student: Roberta Kršulja

Mentor: izv.prof.dr.sc. Sanja Šimleša

Department of Speech and Language Pathology

SUMMARY

From the earliest age, the child usually spends most of the time with its mother, and it is precisely the quality of the interaction between the mother and the child that affects the quality of the child's further development in all aspects. For this reason, it is important to know the factors that influence these interactions, such as the mother's personality traits and the presence of a child's neurodevelopmental disorder. Two groups of mothers with their children participated in this research, mothers of typically developing children and mothers of children with autism spectrum disorder (ASD). The aim of this research was to examine the connection between the mother's personality traits and the mother's interruption of conversational exchanges, as well as to determine the difference in the amount of conversational changes, in 20 pairs of mothers and typically developing children and 20 mothers and children with ASD. The mothers' personality traits are shown through the Five-Factor Personality Model, and were obtained by the mother's filling in the IPIP-NEO-120 questionnaire. Conversational exchanges were analyzed through the transcripts of the conducted and videotaped Children's Game Protocol. Conversational exchange was defined as an accomplished one if the interlocutor responded verbally within a time span of 3 seconds, while an interruption of a conversational exchange was defined as absence of response or response after the 3-second range. It was found that mothers of typically developing children with higher values in the domains of Neuroticism and Openness to experiences are more responsive in interactions with their children, in the form of less frequent interruptions of conversational exchanges, while no statistically significant connection was found in the other three domains. In the group of mothers of children with ASD, no connection between any domain and interruption of conversational exchanges was established. Also, the results indicate insignificant differences in the number of achieved conversational exchanges in the group of typically developing children and children with ASD. However, when interpreting the obtained results, it is important to take into account the limitations of this research, such as the small number of participants and the lack of control of certain factors such as the chronological age of the mother and child. Although this research with its results, as well as the overall method of implementation, contributes to the existing knowledge in the literature, research in this specific area is specifically scarce, therefore it is recommended to conduct additional more detailed research on a larger sample and with the introduction of additional control variables. That would contribute to a better understanding of the interaction between mothers and their children, especially children with ASD, with the goal of applying that knowledge in more effective and better quality therapeutic work.

Key terms: *mothers personality traits, conversational exchanges, autism spectrum disorder (ASD), typical development*

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Osobine ličnosti	1
1.2. Petofaktorski model ličnosti	1
1.3. Dimenzije ličnosti i njihova povezanost s interakcijom roditelj – dijete	4
2. Interakcija između majke i djeteta	7
2.1. Interakcija između majke i djeteta s poremećajem iz spektra autizma	9
3. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	13
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	15
4.1. Uzorak ispitanika	15
4.2. Mjerni instrument	16
4.3. Način prikupljanja podataka i provedbe istraživanja	17
4.4. Metode obrade podataka	18
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA	19
5.1. Povezanost osobina ličnosti majke i majčinih prekida konverzacijskih izmjena	24
5.2. Usporedba konverzacijskih izmjena majki i djece tipičnog razvoja te majki i djece sa PSA-om	29
5.3. Nedostatci istraživanja	31
6. ZAKLJUČAK	33
7. LITERATURA	35

1. UVOD

1.1. Osobine ličnosti

Premda ljudi jedni s drugima dijele mnoge slične karakteristike, opće je poznato koliko smo zapravo kao pojedinci kompleksni i različiti. Jedan od važnih faktora koji doprinosi upravo jedinstvenosti svake osobe jesu osobine ličnosti. Nekada je (primjerice, u 1970-ima) pojam ličnosti i psihologije ličnosti među psiholozima bio smatran nevaljalim, budući da su mnogi psiholozi smatrali osobine ličnosti samo kratkotrajnim i prolaznim atributima pojedinca, no danas se, uslijed opsežnog niza istraživanja i proučavanja tijekom mnogo godina, može govoriti o strukturi, nasljednosti, validnosti i univerzalnosti osobina ličnosti, kao i o njihovom utjecaju na život pojedinca (Costa, McCrae i Löckenhoff, 2019). Osobine ličnosti Američka psihološka asocijacija (APA) (bez dat.) definira kao relativno stabilne, konzistentne i izdržljive unutarnje karakteristike koje proizlaze iz uzorka ponašanja, stavova, osjećaja i navika pojedinca. Naime, vrlo rano u životu svake osobe javljaju se individualne razlike u osobnosti koje utječu na razne aspekte svakodnevnog života, od percepcije sebe i drugih do oblikovanja načina na koji odgovaramo na niz različitih razvojnih izazova, kao što su stvaranje društvenih odnosa, akademski uspjeh i naposljetku izvršavanje poslovnih zadataka (Caspi, Roberts, Shiner, 2005) te generalnog navigiranja kroz život. Kao što je u definiciji rečeno, smatra se kako su osobine ličnosti stabilne tijekom duljeg perioda vremena te kako, iako pojedina ponašanja pojedinca mogu varirati ovisno o situaciji u kojoj se nalazi, gotovo uvijek postoji određena konzistentnost u tim ponašanjima koja odražava „pravu narav“ pojedinca (Matthews, Deary i Whiteman, 2009). Ukratko, osobine ličnosti zapravo odražavaju stabilne individualne razlike među pojedincima.

1.2. Petofaktorski model ličnosti

Na području istraživanja osobina ličnosti, tijekom dugog niza godina nastojalo se na različite načine opisati i objasniti ličnost čovjeka te je u tu svrhu razvijen velik broj modela i taksonomija. Tako je već u 1920-ima, Carl Jung, kao jedan od najistaknutijih psihologa u povijesti, među prvima razvio ideju o introvertiranosti i ekstrovertiranosti kao svojevrsnim deskriptorima ličnosti pojedinca (Jung, 1923). Dok su neki učenjaci nastavili s takvom tradicijom, mnogi drugi

su se okrenuli alternativnim objašnjenjima razlika među ljudima. Kao jedan od najraširenijih načina kojima je moguće opisati ličnost pojedinca, navodi se petofaktorski model ličnosti (eng. *The Five-Factor Model*), poznat i kao model Velikih pet (eng. *Big Five*). Štoviše, ovaj je model među istraživačima najprihvaćeniji te postiže veću razinu konsenzusa u usporedbi s drugim taksonomijama osobina kroz povijest istraživanja osobina ličnosti (Larsen, Buss, King, Ensley, 2017). Struktura ovog modela temelji se na teoriji ličnosti te kombinaciji leksičkog i statističkih pristupa. Leksički pristup vodi se idejom da bi sve važne osobine ličnosti, i individualne razlike među pojedincima, trebale biti adekvatno odražene u rječnicima svakodnevnog jezika (Krapić, 2005), pa su tako Allport i Odbert (1936) pretraživanjem tadašnjih rječnika izdvajali deksriptore ličnosti i statističkim metodama pokušavali utvrditi koji su deskriptori povezani, tj. koje se riječi mogu grupirati (npr. *prijateljski naklonjen* i *društven*). Diener i Lucas (2019) opisuju kako se daljnjim istraživanjima koja su koristila leksički pristup pokazalo se da se zaista mnogi deskriptori ličnosti pronađeni u rječniku preklapaju te da se za opis ličnosti koriste mnoge riječi koje su zapravo sinonimi. Potom se pomoću statističke metode faktorske analize pokušalo utvrditi nalazi li se manji broj dimenzija u podlozi različitih promatranih opisnih riječi te se iz tog pristupa razvio, među ostalim, Petofaktorski model, kao najšire prihvaćeni sistem (Larsen i sur., 2017).

Ovaj model sadrži, dakle, pet dimenzija, a to su neuroticizam, ekstraverzija, otvorenost iskustvima, ugodnost i savjesnost. Navedenih pet dimenzija pokazale su se kao konzistentne i stabilne tijekom vremena (McCrae i Costa, 2006), što znači da na njih ne utječe privremeno raspoloženje ili vanjski faktori te se ne mijenjaju iz dana u dan. Kako bi se to utvrdilo, niz ljudi praćen je godinama čime su i dobiveni rezultati koji potvrđuju visoku stabilnost ovih dimenzija tijekom vremena (Edmonds, Goldberg, Hampson i Barckley, 2013; Hampson, Andrews, Barckley i Peterson, 2007; McCrae i Costa, 2006). Iako su crte ličnosti generalno stabilne tijekom života, istraživanja pokazuju kako se javljaju i postupne promjene u prosječnoj vrijednosti pojedinih dimenzija od adolescencije do odrasle dobi. Primjerice, Terracciano, McCrae, Brant i Costa (2005), u svome radu u kojem su uspoređivali longitudinalna i transverzalna istraživanja, navode kako se pokazalo da se tijekom godina javlja određeno opadanje na dimenzijama neuroticizma, ekstraverzije i otvorenosti iskustvima, dok se povećavaju vrijednosti ugodnosti i savjesnosti. Ti su rezultati, prema Costa i sur. (2019), u skladu s većinom dosadašnjih transverzalnih istraživanja, s time da ovi autori ističu iznimku vezanu za dimenziju otvorenosti iskustvima – navode kako ona raste u periodu adolescencije, te tek onda opada u kasnijoj odrasloj dobi.

Tablica 1. *Kratak opis pojedinih dimenzija*, prilagođeno iz Diener, E. i Lucas (2019). *Personality Traits*. U: Biswas-Diener, R., Diener, E. *General Psychology*. (str. 282). Illinois: DEF Publishers.

Dimenzije Petofaktorskog modela	Definicija
Neuroticizam	Sklonost čestom osjećanju negativnih emocija kao što su ljutnja, briga, tuga, te također bivanje interpersonalno osjetljivima
Ekstraverzija	Sklonost pričljivosti, društvenosti te uživanju u drugima; sklonost dominantnom stilu
Otvorenost iskustvima	Sklonost cijenjenju nove umjetnosti, vrijednosti, osjećaja i ponašanja
Ugodnost	Veća sklonost slaganju s drugima nego izražavanju svojih mišljenja i odabira
Savjesnost	Sklonost opreznosti, dolasku na vrijeme na dogovore, praćenju pravila te marljivosti.

Jensen (2015) objašnjava kako se svaka dimenzija promatra kao kontinuum te se svaki pojedinac može smjestiti negdje duž kontinuuma svake dimenzije. Točnije, svaka osoba može pokazivati niske, srednje ili visoke razine pojedine dimenzije. Time se stvara kompleksni set kombinacija karakterističnih za tog pojedinca, odnosno stvara se „slika“ ličnosti te osobe. Svaka osoba može imati jednu dominantnu osobinu ličnosti ili čak više njih, a ako se pojedinac na nekoj dimenziji nalazi na sredini kontinuuma, može se reći kako je ta dimenzija, odnosno osobina, manje značajna za samu osobu i njeno donošenje odluka i/ili ponašanje. S druge strane, dominantne osobine ličnosti, imaju očiti učinak na samog pojedinca i njegovo ponašanje, pa će se tako primjerice od osobe koja postiže visoke rezultate na dimenziji ekstrovertiranosti, očekivati da je pričljiva, da više voli provoditi vrijeme s drugima nego sama te da u skladu s time donosi svakodnevne odluke. Iako je dokazano da osobine ličnosti mogu utjecati na način na koji se osoba često ponaša, Matthews i sur. (2013) napominju kako je važno naglasiti da je moguće da se osoba u određenim situacijama i njihovom kontekstu, ponaša atipično i suprotno očekivanome s obzirom na dimenzije ličnosti. Dakle, primjerice, iako je osoba izraženo visoke dimenzije ekstrovertiranosti, ipak će ponekad htjeti provesti vrijeme sama, a ne u društvu.

Budući da su navedene dimenzije prilično široki pojmovi sami za sebe, pri definiranju nečijih osobina ličnosti, korisno je promotriti i jedinice osobnosti nižih razina koje su detaljnije i specifičnije te pružaju dodatnu složenost i slojevitost osobina ličnosti. Te specifične jedinice zovemo facetama. Iako se mnogi istraživači slažu s generalnim dimenzijama Petofaktorskog modela kao načina sažimanja nečije osobnosti, ne postoji opće prihvaćena, univerzalna lista faceta za svaku od navedenih dimenzija (Clark i Watson, 2008).

1.3. Dimenzije ličnosti i njihova povezanost s interakcijom roditelj – dijete

Neuroticizam ili emocionalna (ne)stabilnost, naziv pod kojim je često u literaturi ova dimenzija navedena, jest crta ličnosti koja se odnosi upravo na stupanj emocionalne stabilnosti ili nestabilnosti pojedinca, odnosno na način na koji se osoba nosi sa raznim stresovima u životu (Larsen i sur., 2017). Glavna značajka neuroticizma jest varijabilnost raspoloženja tijekom vremena, pa će tako osobe visoko na dimenziji neuroticizma, ili tzv. emocionalno nestabilne osobe, pokazivati više promjena u raspoloženju nego osobe koje se nalaze niže na dimenziji neuroticizma (Murray, Allen, Trinder, 2002). Istraživanjem neuroticizma i njegovih obilježja i utjecaja na ponašanje pojedinca bavio se, u usporedbi s istraživanjima drugih dimenzija, velik broj istraživanja, pa se tako, kao neka od obilježja neuroticizma, u literaturi navodi da osobe visoko na dimenziji neuroticizma često imaju izraženu anksioznost, češće se osjećaju frustrirano i zabrinuto te loše podnose stres (Prinzle, de Haan, Belsky, 2019). Također, češće izvještavaju o lošem zdravstvenom stanju, povećanom broju fizičkih simptoma bolesti te o slabijoj inicijativi za uključivanjem u postupke koji poboljšavaju zdravlje (Williams, O'Brien, Colder, 2004). Što se tiče interpersonalnih odnosa, ovi pojedinci često u komunikaciji s drugima osjećaju sram i nelagodu (Newby i sur., 2017) te su generalno manje socijalno integrirani, što uključuje manje sudjelovanja u socijalnim interakcijama licem u lice, manju socijalnu mrežu te sveobuhvatno slabije socijalno vezivanje (Kalish i Robbins, 2006). Jensen-Campbell i sur. (2009; prema Matthews i sur., 2009) potvrđuju kako ovi pojedinci imaju teškoća s održavanjem interpersonalnih odnosa, a ističu i njihovu sklonost bijesu i iritaciji te hipersenzibilnost na negativne događaje. Navedene se karakteristike odražavaju i na samo roditeljstvo ovih pojedinaca, pa je tako kod roditelja koji se nalaze visoko na dimenziji neuroticizma uočeno manje adaptivno roditeljstvo kojeg karakterizira

smanjena osjetljivost, smanjena pozitivna afektivnost te smanjeno poticanje djeteta, kao i generalno smanjena odgovorljivost na djetetove signale i potrebe, dok su emocionalno stabilni roditelji, tj. oni koji postižu niže rezultate na dimenziji neuroticizma, responzivniji, pružaju više podrške djetetu i odgajaju ga na strukturiraniji način (Belsky, Crnic, Woodworth, 1995; Clark, Kochanska, Ready, 2000). Budući da su emocionalno stabilni pojedinci manje skloni frustraciji, iritaciji i bijesu, može se pretpostaviti da sukladno tome i emocionalno stabilni roditelji češće pristupaju svome djetetu na smiren i topao način za koji je ujedno i manje vjerojatno da će inicirati konfliktne interakcije te da rjeđe pribjegavaju primjeni strogih odgojnih metoda (Larsen i sur., 2017).

Uz neuroticizam, najčešće promatrana i spominjana crta ličnosti jest ekstraverzija. Za ovu je dimenziju bio predložen i naziv pozitivna emotivnost (eng. *positive emotionality*) upravo zbog ojećaja pozitivnih emocija koji se često uz ovu dimenziju vežu. Glavna okosnica ekstraverzije jest društvenost i socijalne interakcije, pa će tako pojedinci visoko na dimenziji ekstraverzije biti skloniji čestom uključivanju u razne socijalne interakcije, nerijetko s velikim skupinama ljudi. Takvi pojedinci percipirani su kao pričljivi i dominantni, skloni su pozicioniranju na mjesto vođe grupe te uživaju u socijalnoj pažnji (Jensen-Campbell i Graziano, 2001; Larsen i sur., 2017). Budući da su ekstravertirane osobe aktivne i energetične kada je u pitanju socijalizacija te u tome uživaju, moglo bi se pretpostaviti da isto vrijedi i za njihovu interakciju s djecom. Dosadašnja istraživanja ove teme i, preciznije, povezanosti ekstraverzije i roditeljstva su oprečna, pa tako neki autori (npr. Clark i sur., 2000; Metsäpelto i Pulkkinen, 2002) ističu kako su visoke razine ekstraverzije povezane s optimalnom brigom za dijete, tj. s njegujućim roditeljstvom – toplinom, odgovorljivošću i osjetljivošću, a slične rezultate potvrđuje i metaanaliza McCabe (2014). No, drugi autori nisu utvrdili povezanost između ekstraverzije i brižnog roditeljstva ili iskazane topline u samom roditeljstvu (npr. Spinath i O'Connor, 2003). Štoviše, u ranije spomenutom istraživanju Clark i sur. (2000) istaknulo se kako roditelji visoko na ekstraverziji čak koriste više kontrolirajuće ili nasilne odgojne metode. Ovakve nejednoznačne rezultate može se pokušati objasniti činjenicom da se pod dimenzijom ekstraverzije, kao dimenzije s više faceta, ubrajaju i facete asertivnosti, kao i sklonosti prijateljstvu te vedrine, a pod tim se facetama u, ovom kontekstu, mogu nalaziti pomalo oprečna ponašanja pojedinca.

Otvorenost iskustvima odnosi se na stupanj uživanja osobe u novim iskustvima, širine interesa, kreativnosti te pristupa životu na filozofski i kreativan način (Prinzle i sur., 2019). Prema

McCrae i Greenbergu (2014), otvoreni ljudi su maštoviti, cijene umjetnost i ljepotu te osjećaju duboke i bogate emocije. Također se vješto adaptiraju na promjene, imaju široke intelektualne interese i često su socijalno i politički liberalni. Otvorenost iskustvima kao crta ličnosti nije toliko istraživana u kontekstu roditeljstva, no postoje određena saznanja koja govore u prilog povezanosti majki visoko na dimenziji otvorenosti i iskazivanja više topline i responzivnosti u interakciji s djetetom (Prinzle i sur., 2009), kao i njegujućeg roditeljstva (Metsäpelto i Pulkkinen, 2002).

Dimenziju ugodnosti karakterizira želja pojedinca da stvara i održava skladne prosocijalne odnose, pa će tako pojedinci visoko na ovoj dimenziji izbjegavati socijalne konflikte, a ukoliko do njih dođe rješavat će ih mirnim pregovaranjem. Također, često će pomagati ljudima u nevolji i biti altruistični i empatični te će cijeliti iste osobine kod osoba iz svoje okoline (Larsen i sur., 2017). Budući da roditeljska uloga podrazumijeva brigu za drugu osobu, u ovom slučaju svoje dijete, može se pretpostaviti kako će ugodni roditelji, koji iskazuju više empatije, moći bolje prepoznati djetetove signale i potrebe i na njih adekvatno reagirati. Tu pretpostavku potvrđuju i istraživanja koja navode kako su ugodne majke responzivnije u interakcijama majka – dijete, te su u svome roditeljstvu afektivnije, senzibilnije te da više podržavaju i kognitivno stimuliraju svoju djecu (Belsky i sur., 1995; Clark i sur., 2000; Verhoeven, Junger, C. Van Aken, Deković, M.A.G. Van Aken, 2007). Također, ugodni roditelji pružaju više strukture u svome odgoju te češće primjenjuju pozitivne metode poput postavljanja granica i pojačanja (eng. *reinforcement*) (Prinzle i sur., 2009).

Savjesnost kao crta ličnosti odnosi se na razinu temeljitosti, organiziranosti i usmjerenosti ciljevima. Shodno tome, prema Larsen i sur. (2017), savjesni pojedinci su odgovorni, uporni, točni, organizirani te posjeduju visoke standarde, kao i kapacitet za samoregulaciju i disciplinu. Ove karakteristike doprinose tome da pojedinci visoko na dimenziji savjesnosti često iskazuju veće zadovoljstvo poslom te veću poslovnu stabilnost, kao i pozitivnije i stabilnije socijalne odnose (Langford, 2003). S obzirom na navedene karakteristike, očekuje se da će osobe visoko na dimenziji savjesnosti postaviti visoke standarde u roditeljstvu te sukladno tome dijete odgajati na konzistentan, stabilan i dobro strukturiran način te održavati takvu interakciju. Clark i sur. (2000), kao i Cumberland-Li, Eisenberg, Champion, Gershoff i Fabes (2003) navode kako savjesni roditelji jesu responzivniji i topliji u interakciji s djetetom, a metaanaliza McCabe (2014) potvrdila je i kako savjesni roditelji pružaju djetetu više strukture u odgoju te koriste više pozitivnih metoda u istom.

2. Interakcija između majke i djeteta

Dijete već od najranije dobi počinje svoju interakciju s okolinom, dok interakcija s majkom započinje čak i prije samog rođenja, stoga odnos između majke i djeteta ima iznimno značajnu ulogu za samo dijete i njegov razvoj. Po rođenju, taj odnos nastavlja jačati javljanjem gesti, raznih vrsta plača i osmijeha, kontakta očima te vokalizacija (Colonessi i sur., 2011). Već novorođenčad, uslijed sudjelovanja u prvim interakcijama sa skrbnicima, i to najčešće majkom, razvija izvanredne kapacitete za uočavanje pravilnosti u događajima, za percipiranje temporalnih sekvenci i uzoraka te za predviđanje kada će se određeni događaj dogoditi (DeCasper i Carstens, 1981; Haith, Hazan, Goodman, 1988). Štoviše, dijete već tada počinje i biti svjesno kako komunikacijski partneri na određena njihova ponašanja odgovaraju. U skladu s time, dijete vrlo brzo uči i uzorke izmjenjivanja uloga te su u ranom djetinjstvu prisutni tzv. protorazgovori, strukturirane izmjene sa skrbnikom u kojima dijete sudjeluje i prije nego što ima određena znanja o jeziku (Gratier, 2015). Te izmjene imaju vrlo sličnu vremensku strukturu kao i kasniji verbalni razgovori. Oba tipa izmjena karakteriziraju brze izmjene „ja pa ti“ izmjene, tj. izmjene govornika i sugovornika (eng. turn-taking), između kojih se javlja kratka pauza i ograničeno preklapanje (Nguyen, Versyp, Cox, Fusaroli, 2022). Iako vrijeme između nelingvističkih vokalizacija u prvih 6 mjeseci odgovara vremenu između konverzacijskih iskaza kod odraslih ljudi (iako s nešto većim preklapanjem), kasnije, u dobi od otprilike 9 mjeseci, javlja se određena regresija te djetetovi odgovori postaju sporiji, no smanjuje se preklapanje (Hilbrink, Gattis, Levinson, 2015). Spomenuto usporavanje odgovara periodu tzv. „revolucije 9. mjeseca“ (eng. *nine-month revolution*) kada dijete zapravo počinje shvaćati značaj intencijske komunikacije (Tomasello, 2008). Navedeni sporiji odgovori ostaju prisutni sve do otprilike srednjeg djetinjstva, što se može pokušati objasniti činjenicom da dijete s vremenom usvaja sve više jezičnih znanja te je time prisutan i sve veći izazov kombiniranja različitih kompleksnih lingvističkih materijala u iskaze. Tako, primjerice, Garvey i Berninger (1981), izvještavaju o prosječnoj pauzi od 1100-1800 ms kod razgovora između dva djeteta u predškolskoj dobi. Što se tiče konverzacijskih izmjena u koje je uključena majka, dakle konverzacijskih izmjena majke i djeteta, Casillas, Bobb i Clark (2015) u svome su istraživanju provedenom s djecom u dobi od 1;8 do 3;5 godina, dobili rezultate koji govore o opadanju prosječne duljine pauze porastom dobi, pa je tako prvotna duljina pauze bila 685 ms, a zadnje mjerena duljina pauze, u dobi od 3;8 godina, iznosila je 469 ms. Duljine majčinih pauza u prosjeku

su iznosile 370 ms, stoga, iako se duljina pauze porastom dobi smanjivala, i dalje je djetetovo vrijeme potrebno za odgovor bilo, u nekim slučajevima i više od 1,5 puta, dulje nego majčino. Zanimljivo je i da je i sama prosječna duljina majčinog vremena potrebnog za odgovor dulja od prosječne pauze između iskaza dva odrasla govornika, kada pauza iznosi u prosjeku 200 ms (Stiever i sur., 2009). To može ukazivati na mogućnost da se majka prilagođavala djetetovom interakcijskom obrascu, točnije djetetovom duljem vremenu potrebnom za odgovor na način da je i sama produljivala svoje pauze prije iskaza.

Sudjelovanje u ranim konverzacijskim izmjenama povezano je s mnogim povoljnim utjecajima na razvoj, primjerice u procesiranju jezika i usvajanju vokabulara (Levinson, 2016), stoga je učestalost, uspješnost i bogatstvo ovih izmjena od velike važnosti za samo dijete i njegov cjelokupni razvoj. Iako već sama novorođenčad aktivno doprinosi interakcijskoj izmjeni kroz ranije spomenuta socijalna ponašanja, mnogo toga ovisi i o samom inputu sugovornika. Kada su u pitanju interakcije majke i djeteta, kao vrlo važan prediktor kvalitete konverzacijskih izmjena, ali i sveobuhvatnog odnosa majke i djeteta, ističe se majčina osjetljivost i/ili odgovorljivost. Majčina osjetljivost odnosi se na majčinu sposobnost uočavanja i točnog interpretiranja djetetovih signala i znakova te adekvatnog i pravovremenog odgovora na iste (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978). Ovi procesi ključni su za razvoj novorođenčeta budući da putem njih novorođenčad uči da njihovi postupci utječu na okolinu što im pruža osjećaj uspješnosti i sigurnosti. Ainsworth i sur. (1978) ističu kako će samim time novorođenče koje se osjeća sigurno, više istraživati okolinu i time uspješnije razvijati svoje kognitivne i socio-emocionalne kompetencije. Od prvog uvođenja termina osjetljivosti, od strane Ainsworth i sur. (1978), do danas, taj se koncept mijenjao kroz vrijeme. U literaturi se često čak može pronaći i kako se pojmovi osjetljivost i odgovorljivost koriste kao sinonimi, a time su se osobito bavili Shin, Park, Ryu i Seomun (2008) u svojoj konceptualnoj analizi upravo pojma majčine osjetljivosti. Oni ističu 4 aspekta majčine osjetljivosti, a to su: 1) majčina osjetljivost je dinamičan proces, 2) koji uključuje recipročne razmjene između majke i djeteta, 3) povezan je s djetetovim prijašnjim ponašanjem te 4) uključuje prikladne odgovore utemeljene na specifičnim znakovima koje dijete odašilje. Prema ovim autorima, dakle, majčina odgovorljivost trebala bi se promatrati kao svojevrсни segment osjetljivosti. Također, proučavanjem literature, zaključili su kako se odgovorljivost, kao i osjetljivost, odnosi na promptnost i učestalost majčinog odgovora, no u pojmu odgovorljivosti ne promatra se adekvatnost tog odgovora, dok je osjetljivost koncept koji uzima u obzir i samu kvalitetu ili

prikladnost odgovora. Iako se odgovorljivost može odnositi i na neverbalna ponašanja i reakcije majke, specifičan je i pojam verbalne odgovorljivosti koji se referira na korištenje responzivnog jezičnog inputa koji prati djetetov iskaz i njegov fokus interesa (Spiker, G. Boyce, L. Boyce, 2002; Warren i Brady, 2007) te se time ostvaruje sama konverzacijska izmjena.

U svakom slučaju, i pojam visoke odgovorljivosti i osjetljivosti (ovisno o autoru) pokazali su se važnim utjecajem na same konverzacijske izmjene. Budući da mala djeca tek vremenom usvajaju kompetencije dobrih komunikatora, roditelji su ti koji su odgovorni za koordiniranje tečnih verbalnih izmjena što se postiže sustavnim odgovaranjem na djetetove vokalizacije (Rutter i Durkin, 1987). Konverzacijske izmjene, dakle, mogu se poboljšati osjetljivim i sustavnim odgovaranjem djetetu (Brassart i Schelstraete, 2015), a dobro tempiranim odgovorima smatraju se odgovori u rasponu od otprilike 2 – 5 sekundi nakon djetetovog iskaza (McGillion i sur., 2013). Istraživanja pokazuju kako upravo adekvatno tempirani te semantički relevantni odgovori potiču razvoj raznih aspekata jezika, poput širenja vokabulara te usvajanja jezika kao socijalno-komunikacijskog sredstva, kao i kognitivni razvoj djeteta (Bornstein i sur., 1999; Tamis-LeMonda, Bornstein, Baumwell., 2001; Tamis-LeMonda, Kuchirko, Song, 2014).

2.1. Interakcija između majke i djeteta s poremećajem iz spektra autizma

Kada je Leo Kanner ponudio jedan od prvih opisa poremećaja iz spektra autizma u djece, interakcija između majke i djeteta promatrana je iz ugla jednosmjernog modela socijalizacije naglašavajući majčin utjecaj na ponašanje djeteta. Međutim, teoretičari koji su se bavili privrženosti te drugi istraživači doprinijeli su shvaćanju da su interakcije majka – dijete dvosmjerne te da i dijete ima važnu i aktivnu ulogu u tim interakcijama i njihovom doprinosu razvoju djeteta (e.g., Ainsworth i sur., 1978; Bell, 1968). Vodeći se tom idejom da je interakcija između majke i djeteta dvosmjerne dinamike te uzimajući u obzir sve ranije navedene karakteristike interakcije majke i djeteta, postavlja se pitanje što se s događa s kvalitetom te interakcije ukoliko jedan od sudionika ne pokazuje očekivane obrasce ponašanja ili barem ne u željenoj mjeri.

Naime, vrlo je poznato da se komunikacijske vještine djece s poremećajem iz spektra autizma kvalitativno i kvantitativno se razlikuju od vještina djece tipičnog razvoja, kao i vještina

djece s drugim razvojnim odstupanjima, stoga su upravo deficiti u komunikaciji i socijalnoj interakciji dio dijagnostičkih kriterija po Dijagnostičkom i statističkom priručniku za duševne poremećaje (DSM-5-TR, Američka psihijatrijska udruga, 2022). Poremećaj iz spektra autizma (PSA) opisan je kao pervazivni neurorazvojni poremećaj čija su glavna obilježja već spomenuta perzistentna odstupanja u socijalnoj komunikaciji i interakciji, koja se ubrajaju pod tzv. A kriterij, te restriktivni i repetitivni oblici ponašanja (B kriterij). Navedeni B kriteriji ubrajaju stereotipne ili repetitivne motoričke pokrete, uporabu objekata i govora na stereotipan i repetitivan način, inzistiranje na ritualima i nefleksibilnim rutinama, ograničene interese te hiper ili hipo osjetljivost na senzoričke inpute ili interes za senzoričke aspekte u okruženju, dok deficiti u socijalnoj komunikaciji i interakciji obuhvaćaju atipičnosti i u verbalnoj i u neverbalnoj komunikaciji, poput odstupanja u socio-emotivnoj uzajamnosti, deficita u uporabi neverbalne komunikacije te generalnom razvijanju, održavanju i razumijevanju međuljudskih odnosa. Velik dio teškoća u socijalnoj komunikaciji djeca sa PSA-om iskazuju upravo u pragmatici, točnije uporabi jezika u socijalnim interakcijama. Američka udruga za govor i slušanje (ASHA) (2022) pragmatiku opisuje kroz tri socijalne komunikacijske vještine. Prva je uporaba jezika za različite svakodnevne svrhe kao što su pozdravljanje, informiranje, zahtijevanje, obećavanje i traženje informacija. Sljedeća vještina je sposobnost prilagodbe jezika slušatelju ili situaciji, primjerice davanje više informacija nekome tko nije upoznat s temom razgovora ili uporaba drukčijeg stila govora pri obraćanju djetetu, nego pri obraćanju odrasloj osobi i sl. Treća opisana vještina jest poštivanje pravila konverzacije i pripovijedanja, koja uključuje postupke kao pridržavanje teme, uporaba prikladnih gesti, govora tijela, facijalnih ekspresija i kontakta očima, ali i poštivanje izmjena u konverzaciji (tzv. *turn-taking*).

Upravo posljednje opisane vještine, recipročnost u interakciji te održavanju adekvatnih konverzacijskih izmjena, aspekti su komunikacije s kojim mnoga djeca sa PSA-om imaju teškoća što svakako utječe na njihove socijalne interakcije. Naime, kod ove djece javljaju se specifični izazovi poput održavanja teme, kao i iniciranja i proširivanja diskursa na zadanu temu te recipročnosti, tj. uspostavljanja „ja pa ti“ uzorka razgovora te održavanja tog uzorka kroz razgovor (Chin i Bernard-Opitz, 2000; de Villiers, Fine, Ginsberg, Vaccarella, Szatmari, 2007; Jones i Schwartz, 2009). Razgovore djece sa PSA-om i sugovornika karakteriziraju kratki odgovori, sporadične inicijacije te rijetko dijeljenje novih i relevantnih informacija, što utječe na njihove prilike za učenje, ali i ograničava sveobuhvatno sudjelovanje u socijalnim interakcijama što može

povećati rizik i od socijalnog povlačenja i izolacije (Koegel, Park, Koegel, 2013). Navedene teškoće utječu i na interakcije sa skrbnikom, najčešće majkom, s kojom dijete najčešće i provodi najveći dio vremena u svome djetinjstvu. Naime, kod djece sa PSA-om s funkcionalnim verbalnim sposobnostima, uočeno je manje odgovora na verbalne komunikacijske iskaze vršnjaka, ali i roditelja. Primjerice, Adamson, McArthur, Markov, Dunbar, Bakeman (2001) proveli su istraživanje s djecom u dobi od 2 do 4 godine te dobili rezultate koji govore da su djeca sa PSA-om odbila, ignorirala ili aktivno odbacila čak 58% majčinih socijalnih pokušaja interakcije. Slični rezultati dobiveni su i u istraživanju Doussard-Roosevelt, Joe, Bazhenova i Porges (2003) u kojem djeca nisu odgovarala na majčine pokušaje interakcije znatno više nego djeca tipičnog razvoja (56% ne odgovaranja kod djece sa PSA i 36% ne odgovaranja kod djece tipičnog razvoja), pri čemu verbalna sposobnost djeteta nije utjecala na razinu ne odgovaranja. Jones i Schwartz (2009) potvrđuju rezultate o većoj količini odbijanja i ignoriranja interakcijskih pokušaja članova obitelji kod djece sa PSA-om nego kod djece tipičnog razvoja, no ističu kako su djeca sa PSA-om češće odbijala i ignorirala komentare, nego pitanja, što nam daje detaljniji uvid u ovu problematiku. Uz opisane teškoće samog prikladnog održavanja konverzacije, djeca sa PSA-om imaju teškoće i iniciranja interakcija. U radu MacDonald i sur. (2006) pokazalo se kako većina djece tipičnog razvoja često koristi čitav raspon ponašanja s ciljem inicijacije interakcije s odraslima, poput prebacivanja pogleda (eng. *gaze shifting*), gesti i verbalizacija, dok samo 50% djece sa PSA-om koristi barem jedan od navedenih oblika.

Navedene teškoće u socijalnoj komunikaciji i interakciji u skladu su s dijagnozom PSA, no ono što određena istraživanja pokazuju jest da u interakciji majke i djeteta nije samo dijete ono koje je manje odgovorljivo, već su to često i same majke. Primjerice, Meirsschaut, Warreyn i Roeyers (2011) proveli su istraživanje u kojem su uspoređivali interakcije majki s njihovim djetetom tipičnog razvoja te s njihovim djetetom sa PSA-om. Rezultati su pokazali kako su majke manje odgovorljive u interakciji s djetetom sa PSA-om nego s djetetom tipičnog razvoja, što je potvrdilo i istraživanje Warlaumont, Richards, Gilkerson, Kimbrough i Oller (2014). Posljednji autori to objašnjavaju pojmom pozitivne socijalne povratne petlje (eng. *social feedback loop*) koja govori o tome kako je vjerojatnije da će dijete dobiti pozitivan odgovor od odrasle osobe kada proizvede zvuk koji sadrži govor ili materijal povezan s govorom, nego kada proizvede zvuk koji ne sadrži govor. Primanje neposrednog odgovora zatim potiče daljnju produkciju sličnih iskaza, čime se te individualne interakcije vremenom akumuliraju te time doprinose razvoju govora. Ova

petlja kod djece sa PSA-om može biti narušena iz više razloga. Jedan od njih je to što djeca sa PSA-om proizvode manje govornih vokalizacija ili vokalizacija općenito, u usporedbi s djecom tipičnog razvoja. Nadalje, skrbnici mogu na te vokalizacije drukčije odgovarati, a problem može biti i u tome što se način na koji djeca sa PSA-om uče iz skrbnikovih odgovora razlikuje od načina učenja djece tipičnog razvoja. Naime, ako majke manje odgovaraju na iskaze djeteta sa PSA-om, kao što su ova istraživanja pokazala, postoji mogućnost da će upravo zbog toga dijete i manje producirati govorne vokalizacije. Samim time, dijete ima manje prilika za učenje o socijalnim efektima svog vokalnog ponašanja te usvajanje prikladnih socijalnih obrazaca.

Dakle, budući da djeca sa PSA-om teže iniciraju same interakcije, a onim započetima često narušavaju tečnost i tipičan tijek ne odgovaranjem i iniciranjem sugovornikovih interakcijskih pokušaja, te je u interakciji sa skrbnicima potencijalno prisutna i smanjena odgovorljivost samog skrbnika, može se zaključiti kako sama učestalost, ali i kvaliteta konverzacijskih izmjena kod ove prilično odstupa od tipične. Kao što je ranije objašnjeno, rane konverzacijske izmjene, osobito između majke i djeteta, povoljno utječu na razne aspekte djetetova razvoja, od onog jezičnog do socijalnog i emocionalnog, stoga se njihov izostanak ili smanjena učestalost svakako može nepovoljno odraziti na samo dijete.

3. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Razna su se istraživanja bavila temom osobina ličnosti roditelja, najčešće majke, i roditeljstva i odgoja općenito, no tek nekolicina njih bavila se specifično povezanošću osobina ličnosti majke i interakcije između nje i djeteta u okviru samih konverzacijskih izmjena. Cilj ovog istraživanja je upravo ispitati povezanost pojedinih osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majki i djeteta na sveobuhvatnom uzorku djece tipičnog razvoja i djece sa PSA-om. Također, kod djece s PSA-om, u literaturi su, među ostalim, istaknute općenite teškoće i posebnosti u socijalnoj interakciji, no saznanja o karakteristikama interakcija majke i djeteta tipičnog razvoja te majke i djeteta sa PSA-om rijetka su ponekad i kontradiktorna. Upravo iz tog razloga, cilj ovog istraživanja bio je i usporediti broj konverzacijskih izmjena majki i djece tipičnog razvoja te majki i djece sa PSA-om.

U skladu s ciljem istraživanja, postavljeni su sljedeći istraživački problemi:

1. Utvrditi povezanost rezultata na domeni Ugodnosti i broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena, i kod interakcije majki i djece tipičnog razvoja i kod interakcije majki i djece sa PSA-om.
2. Utvrditi povezanost rezultata na domeni Neuroticizma i broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena i kod interakcije majki i djece tipičnog razvoja i kod interakcije majki i djece sa PSA-om.
3. Usporediti broj konverzacijskih izmjena između majki i njihove djece sa PSA-om te majki i njihove djece tipičnog razvoja.

Iako su se pregledom literature na ovu temu najviše istaknula istraživanja i podatci o dimenzijama Ugodnosti i Neuroticizma, u ovome istraživanju ispitat će se i povezanost do sad manje istraživanih dimenzija Ekstraverzije, Otvorenosti iskustvima i Savjesnosti i majčinog prekidanja konverzacijskih izmjena, s ciljem dobivanja potpunijeg uvida u povezanost osobina ličnosti i konverzacijskih izmjena majki i djeteta. U skladu s time, oblikovan je dodatan istraživački problem.

4. Utvrditi povezanost rezultata na domenama Ekstraverzije, Otvorenosti iskustvima te Savjesnosti i broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena u interakciji majke i djeteta, i u interakciji majke i djeteta tipičnog razvoja i u interakciji majke i djeteta sa PSA-om.

S obzirom na istraživačke probleme, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Majke djece tipičnog razvoja te majke djece sa PSA-om koje pokazuju više rezultate na domeni Ugodnosti ostvarivat će manji broj prekida konverzacijskih izmjena od majki koje pokazuju niže rezultate na domeni Ugodnosti.

H2: Majke djece tipičnog razvoja te majke djece sa PSA-om koje pokazuju više rezultate na domeni Neuroticizma ostvarivat će više prekida konverzacijskih izmjena od majki koje pokazuju niže rezultate na domeni Neuroticizma.

H3: U interakciji između majki i njihove djece tipičnog razvoja javit će se veći broj konverzacijskih izmjena nego u interakciji majki i njihove djece s poremećajem iz spektra autizma.

H4: Majke djece tipičnog razvoja te majke djece sa PSA-om koje pokazuju više rezultate na domenama Ekstraverzije, Otvorenosti iskustvima te Savjesnosti ostvarivat će manji broj prekida konverzacijskih izmjena od majki koje pokazuju niže rezultate na istim domenama.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Uzorak ispitanika

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 40 djece sa svojim majkama, od čega 20 djece tipičnog razvoja te 20 djece s poremećajem iz spektra autizma, u dobi od 19 do 56 mjeseci ($M = 32,50$, $SD = 11,18$). Točnije, djeca tipičnog razvoja bila su u dobi od 19 do 27 mjeseci ($M = 23,6$, $SD = 2,28$), a djeca sa PSA-om u dobi od 23 do 56 mjeseci ($M = 41,4$, $SD = 9,2$). Uzorak se sastojao od 9 djevojčica te 31 dječaka, od čega je u skupini djece tipičnog razvoja bilo 6 djevojčica te 14 dječaka, a u skupini djece sa PSA-om bile su 3 djevojčice i 17 dječaka. Skupine djece bile su izjednačene po veličini rječnika (od 100 do 400 riječi na Koraljama – Riječi i rečenice). Također, sva djeca u istraživanju ostvarila su rezultat u okviru urednog postignuća na podljestvici Vizualna recepcija Mulleninih ljestvica ranog učenja (minimalna T vrijednost = 30, što odgovara široj donjoj granici urednog postignuća). Skupina djece sa PSA-om zadovoljava dijagnostičke kriterije za postavljanje dijagnoze PSA-a (na ADOS-u-2 te prema obilježjima ponašanja navedenima u DSM-u-5), dok skupina djece tipičnog razvoja ne zadovoljava te kriterije. Također, sva djeca sa PSA-om uključena su u neki oblik terapijske podrške. Zaključno, kao dodatan uvjet za sudjelovanje u istraživanju, za obje su skupine kao uključujući kriteriji navedeni jednojezičnost obitelji te odsustvo genetskih sindroma, kao i/ili motoričkih/senzoričkih oštećenja.

U Tablici 2 nalaze se deskriptivni podatci uzorka djece koja su sudjelovala u istraživanju (najmanja, najviša i prosječna vrijednost, kao i standardna devijacija za kronološku dob djece izraženu u mjesecima te broj djece muškog i ženskog spola).

Tablica 2. *Deskriptivni podatci uzorka djece.*

TR / PSA	TR		PSA
SPOL	M	14	17
	Ž	6	3
KRONOLOŠKA DOB (u mjesecima)	Min.	19	23
	Max.	27	56
	M	23,6	41,4
	SD	2,28	9,2

4.2. Mjerni instrument

S djecom i majkama proveden je protokol polustrukturirane igre majke i djeteta u ukupnom prosječnom trajanju 30 minuta za djecu sa PSA-om te 20 minuta za djecu tipičnog razvoja. Za djecu s PSA-om predviđeno je dulje vrijeme snimanja kako bi se pokušalo dobiti što ujednačeniji uzorak prema broju riječi za obje skupine, s obzirom na oskudniju jezičnu proizvodnju djece sa PSA-om. Interakcije između djeteta i majke realizirane su prema Protokolu dječje igre (eng. The Communication Play Protocol) (Adamson i Bakeman, 2016), a on sadrži 6 različitih aktivnosti u trajanju od otprilike 5 minuta pod nazivima: galerija, glazbeni festival, izmjene uloga, pomozi, skriveni predmeti i želim. Protokol je sniman u obliku videozapisa te dodatnog zvučnog zapisa, a na temelju tih zapisa provodila se transkripcija cjelokupne interakcije korištenjem sustava CHAT (eng. Codes for the Human Analysis of Transcripts) u računalnom programu CLAN (eng. Computerized Language Analysis).

Za procjenu osobina ličnosti majke korišten je upitnik IPIP-NEO-120 (International Personality Item Pool), skraćena verzija upitnika IPIP-NEO-300, prilagođen u obliku Google Forms obrasca. Upitnik se sastoji od 120 čestica u obliku izjavnih tvrdnji. Sudionici izabiru u kojoj se mjeri tvrdnja odnosi na njih, a odgovori su prezentirani Likertovom skalom sa sljedećim objašnjenjima: 1 – potpuno netočno, 2 – uglavnom netočno, 3 – ni točno ni netočno, 4 – uglavnom točno, 5 – potpuno točno. Čestice procjenjuju 5 dimenzija ličnosti petofaktorskog modela – neuroticizam, ekstraverziju, otvorenost iskustvima, ugodnost i savjesnost. Svaka dimenzija podijeljena je na 6 faceta, od kojih svaka ima 4 čestice. Određene čestice boduju se reverzibilno. Neuroticizam sadrži facete anksioznost, ljutnja, depresija, samosvjesnost, neumjerenost, ranjivost. Ekstraverzija sadrži facete sklonost prijateljstvu, društvenost, asertivnost, razina aktivnosti, traženje uzbuđenja, vedrina. Otvorenost iskustvima sadrži facete mašta, umjetnički interesi, emocionalnost, sklonost pustolovinama, intelekt, liberalizam. Ugodnost sadrži facete povjerenje, moralnost, altruizam, sklonost suradnji, skromnost, suosjećajnost. Savjesnost sadrži facete samoeфикаsnost, urednost, pouzdanost, težnja za postignućem, samodisciplina, opreznost.

4.3. Način prikupljanja podataka i provedbe istraživanja

Ispitanici ovog istraživanja izdvojeni su iz uzorka sudionika prikupljenih u svrhu doktorskog istraživanja na temu *Međudnos komunikacijskih funkcija, jezičnog unosa i jezične proizvodnje u ranom tipičnom razvoju i poremećaju iz spektra autizma* (Monika Rosandić Grgić).

Kontaktiranjem raznih vrtića i ustanova za pružanje usluga rane intervencije prikupljeni su sudionici na temelju ranije spomenutih kriterija za uključivanje (veličina rječnika, pripadnost skupini). Majkama djece uručen je informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju te su potom ispunjavale Komunikacijske razvojne ljestvice (KORALJE) na temelj kojih se formirao daljnji uzorak djece sudionika prema veličini ekspresivnog rječnika. Provedena je i procjena podljestvicom Vizualna recepcija Mulleninih ljestvica ranog učenja te Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma (ADOS-2) i provjera kriterija po DSM-u-5 čime se odredio finalno formirani uzorak ispitanika od 30 djece sa PSA-om i 30 djece tipičnog razvoja. Djeca uključena u finalno formirani uzorak ispitanika sudjelovala su u sljedećem koraku koji je bila provedba protokola polustrukturirane igre majke i djeteta prema Protokolu dječje igre (Adamson i Bakeman, 2016).

Za potrebe ovog istraživanja, iz uzorka doktorskog istraživanja nasumično je izdvojeno 20 djece tipičnog razvoja te 20 djece sa PSA-om. Njihovi su transkripti dodatno analizirani kako bi se kodirale konverzacijske izmjene. Iz transkribiranih iskaza, koji su odijeljeni u komunikacijske jedinice, najprije su eliminirani iskazi koji su se sastojali od isključivo negovornih zvukova (npr. smijeh, kašalj) ili tzv. *fillera* (poput *aha*, *hm*, *uh*, *ha*). Zatim su kodirane konverzacijske izmjene kojima se smatrao svaki slijed govornih zvukova u kojem prvi segment izgovara majka, a drugi dijete ili suprotno, s time da između segmenata mora proći manje od 3 sekunde negovornih segmenata (tišina, buka, zvukovi medija). Kao konverzacijska izmjena označavali su se i preklapajući iskazi (primjerice kada dijete počne govoriti iako majčin prethodni iskaz nije završio ili obrnuto). Također, zasebno se označavao prekid konverzacijske izmjene kojim se smatralo ignoriranje sugovornika (dijete ili majka u potpunosti ne odgovara na sugovornikov iskaz) ili odgovaranje izvan prethodno određenog perioda od 3 sekunde.

Za dio ispitivanja osobina ličnosti, majkama su dodatno poslone poveznice na *online* oblik upitnika IPIP-NEO-120 (prilagođen u Google Forms obliku) koji su zatim samostalno ispunjavale.

4.4. Metode obrade podataka

Snimljeni videi polustrukturirane igre majke i djeteta transkribirani su pomoću sustava CHAT (engl. *Codes for the Human Analysis of Transcripts*) u računalnom program CLAN (engl. *Computerized Language Analysis*). Zatim su pojedini transkripti obrađeni pomoću programa Excel 2021 u kojem su se kodirale pojedine konverzacijske izmjene, kao i prekidi konverzacijskih izmjena. Završna obrada podataka provedena je koristeći statistički program IBM SPSS Statistics 27. Podaci su analizirani deskriptivnom statistikom. Izračunati su osnovni statistički parametri za sve domene IPIP-NEO-120 upitnika. Za utvrđivanje povezanosti, korištene su metode korelacijske analize, točnije Spearmanov koeficijent korelacije. Korišten je i *Mann-Whitney U test* za usporedbu rezultata među skupinama. Rezultati su prikazani tablično i grafički.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

Analizom odgovora majki na IPIP-NEO-120 upitniku dobiveni su rezultati na pojedinim domenama Petofaktorskog modela ličnosti te su u tablici 3 istaknuti deskriptivni podatci za svih pet domena.

Tablica 3. *Prikaz deskriptivne statistike za sve domene IPIP-NEO-120 upitnika.*

Razvoj djeteta	Domena	N	Min	Max	M	SD
TR	Neuroticizam	20	1,33	3,63	2,47	0,619
	Ekstraverzija	20	2,75	4,04	3,54	0,375
	Otvorenost iskustvima	20	2,50	4,13	3,46	0,436
	Ugodnost	20	3,46	4,54	4,06	0,235
	Savjesnost	20	3,42	4,71	4,00	0,413
PSA	Neuroticizam	20	2,17	4,08	3,00	0,506
	Ekstraverzija	20	2,04	4,25	3,29	0,620
	Otvorenost iskustvima	20	2,63	3,71	3,19	0,344
	Ugodnost	20	2,96	4,46	3,86	0,394
	Savjesnost	20	2,67	4,29	3,77	0,431

Iz tablice je vidljivo da majke u obje skupine postižu najvišu prosječnu vrijednost na domeni Ugodnosti, a daleko najnižu na domeni Neuroticizma. Visoka prosječna vrijednost postignuta je i na domeni Savjesnosti, a nešto niže vrijednosti postignute su na domenama Ekstraverzije i Otvorenosti iskustvima. Točnije, majke su se samoprocijenile višim rezultatima na

svim pozitivnim domenama Petofaktorskog modela ličnosti te niskim rezultatima na onoj domeni koja bi ukazivala na eventualne nepoželjne karakteristike pojedinca, a to je Neuroticizam.

Iako majke u obje skupine pokazuju najniže vrijednosti na domeni Neuroticizma, zanimljivo je kako majke djece tipičnog razvoja, u odnosu na majke djece sa PSA-om, pokazuju više rezultate na svim domenama (Ekstraverzija, Otvorenost iskustvima, Ugodnost, Savjesnost), osim na domeni Neuroticizma na kojoj više rezultate postižu majke djece s PSA-om. Na ovakve rezultate moglo je utjecati više faktora, a jedan od potencijalnih jest činjenica da literatura već dulji niz godina ukazuje na povišene razine emocionalnog stresa kod roditelja djece sa PSA-om (Bonis, 2016; Dumas, Wolf, Fisman i Culligan, 1991; Yamada i sur., 2007), ne samo u odnosu na roditelje tipične djece, već i na roditelje djece s drugim teškoćama poput specifičnih teškoća učenja, Down sindroma ili ADHD-a (Craig i sur., 2016; Hayes i Watson, 2013). Budući da je domena Neuroticizma usko vezana uz nošenje s raznim aspektima životnih stresova, ne iznenađuje što su upravo kod majki djece sa PSA-om pronađeni takvi rezultati. Također, roditelji djece sa PSA-om ponekad mogu biti i socijalno povučeni te iskazivati manje recipročnosti u odnosima, kao i biti emocionalno suzdržani (Piven, Palmer, Jacobi, Childress i Arndt, 1997) te se i takva obilježja preklapaju s određenim karakteristikama visoko neurotičnih osoba.

Budući da majke postižu najniže prosječne vrijednosti na domeni Neuroticizma, u tablici 4 detaljnije je analizirana spomenuta domena prikazom deskriptivne statistike za njene pojedine facete, za obje skupine majki. Kod skupine majki djece tipičnog razvoja, najviše prosječne vrijednosti postignute su na facetama Ranjivosti i Samosvjesnosti, a najniže na facetama Depresije i Ljutnje. Analizom vrijednosti na svim facetama, može se reći kako se radi o uzorku prilično emocionalno stabilnih majki od kojih se, u skladu s time, očekuje staloženost i smirenost u interakcijama s drugima te se ne očekuje izražena sklonost bijesu i agresiji te narušavanja uredne dinamike socijalnih interakcija. Kod skupine majki djece sa PSA-om, iako su također najniže vrijednosti vidljive na faceti Depresije, izražene su znatno više vrijednosti na facetama Anksioznosti i Ljutnje te je upravo Anksioznost faceta s najvišim vrijednostima. S obzirom na navedeno, kod ovih majki može se očekivati smanjena staloženost u interakciji, izražena tjeskoba i iritabilnost, kao i potencijalno povećana sklonost bijesu ili naglim reakcijama te, posljedično, teškoće u održavanju prikladne interakcije.

Tablica 4. *Prikaz deskriptivne statistike za sve facete domene Neuroticizma*

Razvoj djeteta	Domena	N	Min	Max	M	SD
TR	Anksioznost	20	1,00	4,25	2,53	0,939
	Ljutnja	20	1,00	4,50	2,45	1,066
	Depresija	20	1,50	3,50	2,22	0,600
	Samosvjesnost	20	1,50	4,25	2,68	0,639
	Neumjerenost	20	1,75	3,50	2,56	0,561
	Ranjivost	20	1,25	4,75	2,85	0,968
PSA	Anksioznost	20	1,75	4,75	3,39	0,809
	Ljutnja	20	1,75	4,75	3,31	0,823
	Depresija	20	1,75	4,25	2,61	0,681
	Samosvjesnost	20	1,75	4,75	2,98	0,823
	Neumjerenost	20	1,75	4,25	2,74	0,651
	Ranjivost	20	2,50	4,75	3,35	0,656

Najviše prosječne vrijednosti kod obje skupine uočene su na domeni Ugodnosti te je deskriptivna analiza njenih faceta prikazana u Tablici 5. Kod ove su domene, za razliku od Neuroticizma, prosječne vrijednosti faceta uravnoteženije, te je vidljivo da su, kod obje skupine majki, najviše prosječne vrijednosti postignute na facetama Moralnosti, a najniže na faceti Skromnosti. Prosječne vrijednosti su nešto više i na facetama Altruizma te Sklonosti suradnji, a uvidom u cjelokupnu analizu ove domene, može se pretpostaviti kako se majke koje su sudjelovale u ovom istraživanju smatraju visoko moralnim, altruističnim i empatičnim osobama sklonim suradnji.

Tablica 5. Prikaz deskriptivne statistike za sve facete domene Ugodnosti

Razvoj djeteta	Domena	N	Min	Max	M	SD
TR	Povjerenje	20	2,75	5,00	3,78	0,633
	Moralnost	20	3,75	5,00	4,75	0,324
	Altruizam	20	3,50	5,00	4,56	0,405
	Sklonost suradnji	20	3,50	5,00	4,41	0,521
	Skromnost	20	1,75	4,50	2,94	0,643
	Suosjećajnost	20	2,50	5,00	3,93	0,597
PSA	Povjerenje	20	1,50	4,75	3,26	0,937
	Moralnost	20	3,50	5,00	4,60	0,409
	Altruizam	20	3,00	5,00	4,28	0,617
	Sklonost suradnji	20	2,00	5,00	4,19	0,673
	Skromnost	20	1,50	4,50	3,10	0,809
	Suosjećajnost	20	2,75	4,75	3,75	0,556

Nadalje, u tablici 6 prikazani su sirovi podatci o konverzacijskim izmjenama, prije daljnje obrade u SPSS-u. Tablica je podijeljena u 2 dijela, na skupinu djece tipičnog razvoja te skupinu djece sa PSA-om, a sadrži podatke o ukupnom broju ostvarenih konverzacijskih izmjena između majke i djeteta, kao i o ukupnom broju majčinih prekida konverzacijskih izmjena. Podatci su prikupljeni (zbrojeni) iz svih 6 dijelova Protokola dječje igre, za svaki pojedinačni par majka – dijete.

Tablica 6. *Prikaz sirovih rezultata o ukupnom broju konverzacijskih izmjena i broju prekida konverzacijskih izmjena.*

Sudionik	Ukupan broj konverzacijskih izmjena	Ukupan broj majčinih prekida konverzacijskih izmjena	Ukupan broj djetetovih prekida konverzacijskih izmjena	Zbroj prekida konverzacijskih izmjena
1_TR	626	3	12	15
2_TR	271	5	20	25
3_TR	301	5	4	9
4_TR	169	6	15	21
5_TR	266	1	4	5
6_TR	306	6	12	18
7_TR	427	4	13	17
8_TR	249	7	13	20
9_TR	240	2	5	7
10_TR	524	7	15	22
11_TR	378	3	12	15
12_TR	694	2	5	7
13_TR	400	4	8	12
14_TR	383	8	8	16
15_TR	557	4	3	7
16_TR	341	3	10	13
17_TR	385	10	28	38
18_TR	296	4	11	15
19_TR	409	1	2	3
20_TR	365	0	1	1
01_PSA	164	7	18	25
02_PSA	666	2	4	6
03_PSA	474	11	16	27
04_PSA	387	6	11	17
05_PSA	363	4	4	8
06_PSA	334	0	2	2
07_PSA	572	5	12	17
08_PSA	282	2	8	10
09_PSA	509	3	7	10
10_PSA	595	3	5	8
11_PSA	318	2	2	4
12_PSA	340	6	18	24
13_PSA	215	6	8	10
14_PSA	235	9	0	9
15_PSA	385	2	0	2
16_PSA	424	0	8	8
17_PSA	275	1	1	2
18_PSA	169	0	7	7
19_PSA	380	3	2	5
20_PSA	191	10	20	30

5.1. Povezanost osobina ličnosti majke i majčinih prekida konverzacijskih izmjena

Kroz literaturu koja se bavi temom povezanosti osobina ličnosti roditelja, i to gotovo uvijek majke, i odgoja te interakcije s djetetom, kao najčešće spomenute osobine izdvajaju se Neuroticizam i Ugodnost, a upravo su se te domene u ovome istraživanju istaknule i kao one krajnje, najviše izražene, i to na način da je kod ovog uzorka majki Neuroticizam najmanje izražena osobina ličnosti, dok je Ugodnost ona najviše izražena. Ispitana je povezanost majčinih rezultata na spomenutim dimenzijama ličnosti te količine prekida konverzacijskih izmjena iniciranih s njihove strane. Kao što je ranije objašnjeno, prekidom konverzacijske izmjene smatralo se, u ovom slučaju majčino, ne odgovaranje na djetetov iskaz ili odgovaranje izvan perioda od 3 sekunde. U tablici 7 nalazi se primjer kodiranja uspješno ostvarene konverzacijske izmjene, kao i prekinute konverzacijske izmjene.

Tablica 7. *Primjer ostvarene konverzacijske izmjene te prekida konverzacijske izmjene.*

Iskaz	Konverzacijska izmjena / prekid konverzacijske izmjene	Vremenski period između iskaza
33. *MOT: ćemo [: hoćemo] malo svirat(i), &-um?	/	/
34. CHI: nemoj.	Ostvarena konverzacijska izmjena	0,63 sekunde
35. *MOT: ajde [:hajde] kad odsvira ova pjesmica onda ćemo vidjet(i) šta ima u slikovnici (.) može?	Prekid konverzacijske izmjene	13,5 sekundi

Majke su u ovome istraživanju najviše prosječne vrijednosti postigle na domeni Ugodnosti, a osobe s povišenim vrijednostima na domeni Ugodnosti često su empatične, vješte u uočavanju tuđih signala i adekvatnoj reakciji na iste te posljedično i u uspješnom održavanju socijalnih

interakcija i odnosa (Larsen i sur., 2017). Takva su saznanja u raznim istraživanjima potvrđena i za ugodne majke (Clark i sur., 2000; Belsky i sur., 1995), pa se samim time i u ovome istraživanju pretpostavilo kako će majke s višim vrijednostima na domeni Ugodnosti bolje održavati tečnu i prikladnu interakciju sa svojom djecom, čime se podrazumijevalo pravovremeno odgovaranje na djetetove iskaze i time manji broj prekida konverzacijskih izmjena. Ipak, nije dobivena statistički značajna povezanost između prosječne vrijednosti na domeni Ugodnosti te ukupnog broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena kod nijedne skupine. Korelacijska matrica prikazana je u Tablici 8, a ovi rezultati nisu u skladu s prvom hipotezom istraživanja čime se ona u potpunosti odbacuje.

Nasuprot pretpostavci da će ugodne majke manje prekidati konverzacijske izmjene, od majki s višim vrijednostima na domeni Neuroticizma očekivalo se da će to činiti više. Naime, budući da su osobe s povišenim rezultatima na domeni Neuroticizma često uznemirene, napete, anksiozne i emocionalno nestabilne, te karakteristike često nepovoljno utječu na njihove socijalne interakcije, a u kontekstu odnosa majke i djeteta, to se nerijetko očituje kroz majčinu nemogućnost iniciranja, ali i održavanja interakcija sa svojim djetetom te neadekvatno odgovaranje na njegove signale (Prinzle i sur., 2009; Wilson i Durbin, 2012). Također, majke s visokim rezultatima na domeni Negativne emotivnosti (s poddomenama depresije, anksioznosti, neuroticizma, krivnje i fiziološke reaktivnosti, koje se većinski podudaraju s facetama Neuroticizma) samoprocjenjuju se kao manje responzivne u interakciji s vlastitim djetetom (Kochanska i sur., 1997). Iz tih je razloga, pretpostavka ovog istraživanja bila kako će majke (u obje skupine) s povišenim vrijednostima na domeni Neuroticizma više narušavati interakcije sa svojom djecom u vidu smanjene odgovorljivosti, odnosno kako će te majke više prekidati konverzacijske izmjene izostankom odgovora ili odgovorom koji se smatra zakašnjelim u odnosu na sam djetetov iskaz (odgovor izvan raspona od 3 sekunde). Kod skupine majki djece sa PSA-om nije utvrđena statistički značajna povezanost između vrijednosti na domeni Neuroticizma te broja prekida konverzacijskih izmjena, no u skupini majki djece tipičnog razvoja jest utvrđena negativna stvarna značajna povezanost ($r_s = ,48$, $df = 18$, $p < ,05$). Korelacijska matrica istaknuta je u Tablici 8. Navedeno nije u skladu s drugom hipotezom u kojoj se očekivala pozitivna povezanost, čime se ona odbija. Naime, s obzirom na dosadašnja istraživanja te saznanja, očekivano je kako će majke s višim vrijednostima na domeni Neuroticizma više prekidati konverzacijske izmjene, no dobiveni rezultati ukazuju na manje ostvarenih majčinih prekida konverzacijskih izmjena kod majki s višim vrijednostima na domeni Neuroticizma. Takvi se rezultati mogu pokušati objasniti činjenicom da

se, kao dio povišenog Neuroticizma, često javlja i povišena anksioznost. Budući da je samo provođenje istraživanja te svijest o snimanju i promatranju od strane ispitivača samo po sebi nerijetko situacija koja izaziva anksioznost, moguće je da su majke uslijed istog modificirale svoje ponašanje, primjerice i prema onome što je objektivno socijalno poželjno, te time bile odgovorljivije nego što bi bile u spontanijoj interakciji. Jedno od drugih potencijalnih objašnjenja za povećanu odgovorljivost ovih majki je i mogućnost da majke koje su neurotičnije, primjenjuju tzv. popustljivi odgojni stil koji, uz nedostatak postavljanja granica i čvrstoću u odgoju, karakterizira upravo i izražena odgovorljivost te toplina (Metsäpelto i Pulkkinen, 2002).

Tablica 8. *Korelacijska matrica za varijablu ukupnog broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena i varijable Ugodnosti i Neuroticizma.*

Razvoj djeteta			Prosječna vrijednost na domeni Ugodnost	Prosječna vrijednost na domeni Neuroticizam
TR	Ukupan broj majčinih prekida konverzacijskih izmjena	Spearmanov koeficijent korelacije (ρ)	,036	-,478
		p	,880	,033*
PSA	Ukupan broj majčinih prekida konverzacijskih izmjena	Spearmanov koeficijent korelacije (ρ)	-,152	,091
		p	0,521	0,704

* razina statističke značajnosti $p < 0,05$

Kako bi se dobio kompletan uvid u povezanost osobina ličnosti majke i konverzacijskih izmjena majke i djeteta, kod obje skupine majki, ispitana je i povezanost prekida konverzacijskih izmjena i preostalih triju dimenzija Petofaktorskog modela ličnosti – Ekstraverzije, Otvorenosti iskustvima i Savjesnosti. U Tablici 9 prikazana je korelacijska matrica. Vidljivo je kako, kod skupine majki djece sa PSA-om, ni kod ovih domena nije utvrđena statistički značajna povezanost nijedne domene ličnosti i ukupnog broja majčinih prekida konverzacijskih dimenzija. Kod majki

djece tipičnog razvoja, također nije dobivena statistički značajna povezanost kod domena Ekstraverzije i Ugodnosti. Kao što je ranije navedeno, ove su dimenzije općenito manje istraživane u ovom kontekstu, no i u toj oskudnoj literaturi javljali su se i upravo ovakvi rezultati koji govore o statistički neznačajnoj povezanosti tih domena i majčine responzivnosti u interakciji s djetetom (primjerice, Kochanska, Friesenborg, Lange, Martel, 2004). Ipak, u ovome su istraživanju dobiveni podatci koji ukazuju da su majke s višim rezultatima na domeni Otvorenosti iskustvima odgovorljivije u interakciji sa svojom djecom, tj. da one manje prekidaju konverzacijske izmjene ignoriranjem ili ne odgovaranjem. Točnije, utvrđena je negativna stvarna značajna povezanost ($r_s = ,56$, $df = 18$, $p < ,05$) između prosječne vrijednosti na domeni Otvorenost iskustvima i ukupnog broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena čime se djelomično prihvaća četvrta hipoteza. Ovakvi rezultati u skladu su s istraživanjem, primjerice, Prinzie i sur. (2009) u kojem je istaknuta veća odgovorljivost i toplina u roditeljstvu kod otvorenijih majki.

Tablica 9. *Korelacijska matrica za varijablu ukupnog broja majčinih prekida konverzacijskih izmjena i varijable Ekstraverzije, Otvorenosti iskustvima i Savjesnosti.*

Razvoj djeteta			Prosječna vrijednost na domeni Ekstraverzija	Prosječna vrijednost na domeni Otvorenost iskustvima	Prosječna vrijednost na domeni Savjesnost
TR	Ukupan broj majčinih prekida konverzacijskih izmjena	Spearmanov koeficijent korelacije (ρ)	-,066	-,555*	,228
		p	0,782	0,02	0,333
PSA	Ukupan broj majčinih prekida konverzacijskih izmjena	Spearmanov koeficijent korelacije (ρ)	-,441	-,104	-,032
		p	,052	,662	,895

* razina statističke značajnosti $p < 0,05$

Dakle, u ovome su istraživanju dobivene statistički značajne povezanosti samo u skupini majki djece tipičnog razvoja te se to može pokušati objasniti time što su i uporišta za same pretpostavke o povezanosti osobina ličnosti i interakciji majke i djeteta proizašla proučavanjem niza istraživanja upravo dijadi majki i tipične djece, budući da nisu pronađena istraživanja tog tipa kod majki i djece sa PSA-om. Moguće je da je kod interakcije majki i njihove djece sa PSA-om potrebno kontrolirati još neke faktore kako bi se istražile ove povezanosti te su svakako poželjna buduća detaljnija istraživanja ovog područja. Također, nisu dobivene povezanosti kod domena Ugodnosti, Savjesnosti i Ekstraverzije, a razlozi za ovakve rezultate mogu biti razni. Uz ranije spomenute razloge, kao još jedno od mogućih objašnjenja javlja se samo definiranje prekida konverzacijske izmjene kojim se u ovome istraživanju smatralo svako ne odgovaranje sugovornika ili odgovaranje nakon perioda od 3 sekunde. Literatura o konverzacijskim izmjenama između majke i djeteta govori o mnogo kraćoj pauzi između iskaza, manjoj od jedne sekunde kad su u pitanju i odgovori djece i odgovori majke (Stiever i sur., 2009) te je stoga moguće kako bi dobiveni rezultati bili drukčiji da se kao prekid konverzacijske izmjene smatralo ne odgovaranje nakon nešto kraćeg rigoroznijeg perioda, umjesto definirane 3 sekunde. Također, moguće je da su majke bile responzivnije u samoj interakciji budući da su bile svjesne da ih se promatra i snima. Istraživanja pokazuju kako su osobine ličnosti i prateća očekivana ponašanja koja se vezuju uz pojedine osobine podložna socijalnom feedbacku ili očekivanjima, pa tako Stukas i Synder (2002) ističu kako pojedinci mogu iskazivati određeno ponašanje koje nije sukladno njihovoj osobnosti, s ciljem prilagođavanja onome što sugovornik od njih očekuje, ili što oni smatraju da on očekuje, pa tako mogu pojačano iskazivati određena ponašanja koja su u skladu s njihovom osobnošću, ali mogu činiti i potpuno suprotno. Tako se, primjerice, vrlo introvertirani pojedinci mogu u određenim situacijama truditi biti vrlo ekstravertirani ako smatraju da bi to u toj situaciji bilo poželjno. Uzveši u obzir ta saznanja, moguće je da su i majke u ovom istraživanju iskazivale ponašanja drukčija od onih intuitivnih ili onih koja bi bila uočena u potpuno spontanoj interakciji te da su iz tog razloga dobiveni statistički neznčajni rezultati. Također, i same osobine ličnosti su definirane na temelju njihovog samostalnog ispunjavanja upitnika te se ne može garantirati za njihovu iskrenost pri ispunjavanju. Moguće je da su majke i u samom upitniku odgovarale na socijalno poželjan način, s obzirom da i jesu dobiveni niski rezultati na onim domenama na kojima je poželjno da takvi budu, te visoki rezultati na domenama na kojima je poželjno da budu visoki. No, za zaključivanje o ovim rezultatima, potrebno bi bilo provesti detaljniju i složeniju statističku analizu.

5.2. Usporedba konverzijskih izmjena majki i djece tipičnog razvoja te majki i djece sa PSA-om

Odgovaranje na komunikacijske pokušaje komunikacijskog partnera dio je urednog razvoja svakog djeteta, pa tako djeca tipičnog razvoja čak i prije no što počnu govoriti, socijalno odgovaraju na roditeljske interakcijske pokušaje. Nasuprot tome, takva angažirana i recipročna interakcija često izostaje kod male djece s PSA-om. Djeca sa PSA-om imaju teškoća s iniciranjem i održavanjem konverzacije s okolinom, a te teškoće često vidljive već i u samoj interakciji s vlastitim majkama. Naime, istraživanja pokazuju kako djeca sa PSA-om manje iniciraju interakcije s majkom, a onim uspostavljenim interakcijama često narušavaju očekivani tijek raznim ponašanjima, kao što su primjerice nepravovremeno odgovaranje na majčin iskaz ili čak potpuno ne odgovaranje (Adamson i sur., 2001; Doussard-Roosevelt i sur., 2003). Osim toga, budući da određena istraživanja ukazuju i na smanjenu odgovorljivost majke kada je u pitanju interakcija s djetetom sa PSA-om (Meirsschaut i sur., 2011; Warlaumont i sur., 2014), pretpostavlja se kako će posljedično interakcije između majke i djeteta sa PSA-om biti brojčano siromašnije, tj. da će se u tim interakcijama javiti manje uspješno ostvarenih konverzijskih izmjena nego u interakciji majke i djeteta tipičnog razvoja. Ta je razlika među skupinama izračunata *Mann-Whitneyevim* U testom za 2 nezavisna uzorka, a dobiveni rezultati nalaze se u Tablici 9.

Tablica 9. Testiranje značajnosti razlika u ukupnom broju konverzijskih izmjena, između majki i djece tipičnog razvoja i majki i djece sa PSA-om, neparametrijskim *Mann-Whitneyevim* U testom.

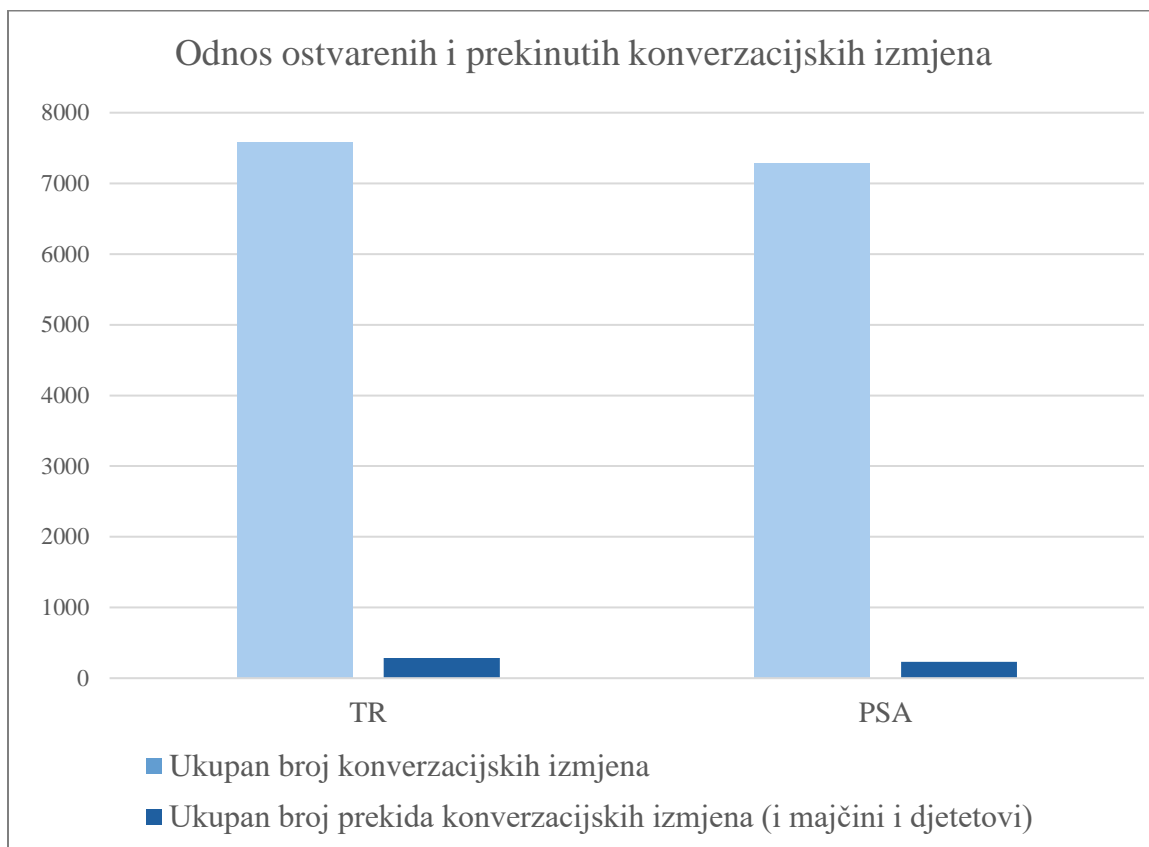
Ukupan broj konverzijskih izmjena između majke i djeteta	Srednji rang	Suma rangova	Mann-Whitney U test	Značajnost
TR	21,25	425	185	0,685
PSA	19,75	395		

Između skupine majki i djece tipičnog razvoja te majki i djece sa PSA-om nije utvrđena statistički značajna razlika u ukupnom broju konverzacijskih izmjena, čime se odbacuje treća hipoteza. Iako mnogo dosadašnjih istraživanja ukazuje na razlike među skupinama djece tipičnog razvoja i djece sa PSA-om kada je u pitanju interakcija majka – dijete te su takve razlike nešto što bi se i očekivalo s obzirom na karakteristike djece sa PSA-om i činjenicu da su teškoće u socijalnoj interakciji i komunikaciji jedan od često najizraženijih simptoma PSA-a, ipak nisu svi autori utvrdili takve razlike. Primjerice, Meirsschaut i sur. (2011) u svome su unutarobiteljskom istraživanju, u kojem su promatrali razlike između interakcije majke i njenog djeteta tipičnog razvoja te njenog djeteta sa PSA-om, dobili rezultate koji govore da majke jesu bile odgovorljivije u interakciji s djetetom tipičnog razvoja, no nije utvrđena statistički značajna razlika među samom djecom tipičnog razvoja i djece sa PSA-om kada je u pitanju njihovo iniciranje interakcija i odgovorljivost.

Mogući razlog za ovakve rezultate, koji nisu u skladu s većinom istraživanja, može se nalaziti i u činjenici da su sva djeca sa PSA-om koja su sudjelovala u ovome istraživanju uključena u neki vid podrške. Budući da pri prikupljanju podataka nisu specificirana obilježja same terapije, kao što su primjerice vrsta i frekventnost terapije, niti se u istraživanju kao kontrolna varijabla uvela uključenost u terapiju, moguće je da se tijekom terapijskog rada s djecom, ali i majkama, poticalo, među ostalim, i općenite vještine izmjena sugovornika i govornika (eng. *turn-takinga*), kao i specifično konverzacijskih izmjena u vidu, primjerice, poticanja ja-pa-ti izmjena u igri i komunikaciji te pravovremenog i relevantnog odgovaranja na sugovornikove iskaze, te da je to utjecalo na veliku sličnost među konverzacijskim izmjena kod obje skupine. Također, kao što je ranije spomenuto, moguće je kako su majke djelovale na socijalno poželjan način znajući da ih se promatra, što se u ovome slučaju iskazivalo kroz veću responzivnost u interakciji s djecom. Naime, očekivala se smanjena responzivnost u interakciji majke i djece sa PSA-om i samim time i značajno manji broj ostvarenih konverzacijskih izmjena u toj skupini, no ovo može biti jedan od razloga zašto nije dobivena ta očekivana razlika među skupinama.

U ovome istraživanju, zanimljiv je i odnos ostvarenih i prekinutih konverzacijskih izmjena. Kada je u pitanju odnos ukupnih ostvarenih konverzacijskih izmjena, te onih prekinutih (uzimajući u obzir i djetetove i majčine prekide), podatci pokazuju da je svega 3,8% ukupnih konverzacijskih izmjena prekinuto kod interakcija majki i tipične djece te 3,2% kod majki i djece sa PSA-om (Slika

1). Moguće je da su ovakvi rezultati, koji ukazuju na iznimno mali broj prekinutih izmjena, dobiveni upravo zbog ranije objašnjenog razloga, a to je podrazumijevanje tišine od tek 3 sekundi kao prekid konverzacijske izmjene, dok se konverzacija tipično odvija s puno kraćim pauzama. Posljedično, ovaj mali broj prekida unutar cjelokupne interakcije majki i djece može biti jedan od razloga za izostanak očekivanih statistički značajnih povezanosti predstavljenih u hipotezama istraživanja.

Slika 1. *Odnos ostvarenih i prekinutih konverzacijskih izmjena.*

5.3. Nedostatci istraživanja

Na kraju, važno je istaknuti određene nedostatke ovog istraživanja, a jedno od njih tiče se samih obilježja ispitanika. Naime, iako su djeca u ovome uzorku jesu izjednačena prema jednoj varijabli, a to je veličina rječnika, ona nisu izjednačena prema kronološkoj dobi, pa je tako u skupini djece sa PSA-om između najmlađeg i najstarijeg djeteta prisutna razlika od čak 33 mjeseca, dok je u skupini djece tipičnog razvoja ta razlika znatno manja – 8 mjeseci. Također, nije

kontrolirana dob majki koje su sudjelovale u istraživanju. Kontroliranje i tih varijabli svakako bi pružilo dodatnu značajnost ovome istraživanju, osobito uzevši u obzir potencijalne varijacije u osobinama ličnosti koje se mogu javiti starenjem pojedinca, što posljedično može utjecati i na samo ponašanje pojedinca. Nastavno na uzorak djece, sva su djeca sa PSA-om bila uključena u neki vid podrške, no nije specificirano o kakvoj se točno vrsti podrške, tj. terapije radi te o njenim drugim karakteristikama (intenzitet, trajanje i sl.), a uvođenje i tih podataka moglo bi utjecati na same rezultate te njihovu pouzdanost. Ujedno, sam je uzorak ispitanika mali (dvije skupine po 20 parova majka - dijete), stoga dobivene rezultate nije moguće generalizirati.

Kao dodatni nedostatak istraživanja može se istaknuti i promatranje interakcija majke i djeteta isključivo u strukturiranim situacijama, u neprirodnim uvjetima (nepoznata prostorija, svjesnost o audio i video snimanju, ograničeno trajanje interakcije, dobivanje uputa). Iako su majke u ovome istraživanju dobile kratke upute što se u kojem dijelu Protokola dječje igre od njih očekuje, imale su djelomičnu slobodu samostalno voditi interakciju, pri tome podrazumijevajući da ispitivač nije intervenirao ni koordinirao interakciju majke i djeteta tijekom odvijanja pojedinih dijelova Protokola niti za to vrijeme davao majci dodatne naputke ili smjernice. No, budući da je interakcija majke i djeteta svakodnevna i neposredna, svakako bi bilo korisno promatrati tu interakciju i u spontanijim i prirodnijim uvjetima, primjerice kod kuće, kako bi se, između ostalog, i pokušao umanjiti učinak Hawthorne efekta, tj. fenomena koji ističe kako pojedinci modificiraju vlastito ponašanje (najčešće u pozitivnom smislu) zbog svijesti o tome da ih netko promatra. Nastavno na ovu problematiku, moguće je i da su majke pri ispunjavanju upitnika ličnosti odgovarale na socijalno poželjan način te se, stoga, ne može garantirati za njihovu iskrenost.

6. ZAKLJUČAK

Dijete je u konstantnoj interakciji s majkom već i prije samog rođenja, a ta interakcija dovodi se na novu razinu javljanjem djetetovih prvih riječi i iskaza čime ono počinje sudjelovati i u prvim konverzacijskim izmjenama s majkom. Kvaliteta i kvantiteta tih ranih izmjena uvelike utječe i oblikuje tijek djetetovog daljnjeg razvoja u raznim aspektima, a na samu interakciju mogu utjecati različiti faktori. Jedan od istraživanih faktora jest majčina ličnost. Naime, literatura ukazuje na povezanost majčinih osobina ličnosti i njenih odgojnih metoda, kao i njene topline i responzivnosti u interakciji s djetetom, pa je u skladu s time, cilj ovog istraživanja bio ispitati upravo povezanost majčinih osobina ličnosti i njene interakcije s djetetom kroz proučavanje konverzacijskih izmjena majki i djeteta. Točnije, ispitala se povezanost majčinih rezultata na pojedinim domenama Petofaktorskog modela ličnosti i učestalosti majčinog prekidanja konverzacijskih izmjena, i to kod dvije skupine majki i njihove djece: kod majki djece tipičnog razvoja i majki djece sa PSA-om. Kod majki djece tipičnog razvoja, dobivena je povezanost osobina Neuroticizma i Otvorenosti iskustvima s količinom majčinog prekidanja samih izmjena, i to na način da su majke s povišenim vrijednostima na ovim domenama manje prekidale konverzacijske izmjene. Kod preostale 3 osobine, kada su u pitanju majke djece tipičnog razvoja, povezanost nije utvrđena, dok kod skupine majki djece sa PSA-om povezanost nije utvrđena ni kod jedne od pet osobina ličnosti.

Konverzacijske izmjene, kao što je rečeno, uvelike ovise o raznim obilježjima samih govornika, kao što su primjerice njihove socijalne vještine, a poznato je kako djeca sa PSA-om pokazuju odstupanja u raznim područjima socijalne interakcije, od kojih su iniciranje konverzacijskih izmjena te njihovo uspješno održavanje nerijetko vrlo izraženi. Također, budući da određena istraživanja ukazuju i na razlike u responzivnosti samih majki, kada je u pitanju interakcija s djecom sa PSA-om ili s djecom tipičnog razvoja, dodatan cilj istraživanja bio je i utvrditi razliku u konverzacijskim izmjenama majki i djece tipičnog razvoja te majki i djece sa PSA-om. Dobiveni rezultati ne ukazuju na razliku u broju konverzacijskih izmjena između navedene dvije skupine, što je moguće zbog raznih faktora poput, primjerice, uključenosti djece sa PSA-om u neki vid terapije kojom se potencijalno poticala vještina konverzacijskih izmjena kod djece, ali i kod majki.

Istraživanja ovog tipa vrlo su važna u detaljnijem razumijevanju roditeljstva, ali i specifično interakcija majke i djeteta kao interakcija koje su često najviše zastupljene kod većine djece, osobito u ranom djetinjstvu, kako kod djece tipičnog razvoja, tako i kod djece sa PSA-om. Znajući koliko je sam odnos majke i djeteta, sa svim svojim karakteristikama, važan za dijete i njegov cjelokupni razvoj u svim segmentima, od emocionalnog do onog jezičnog, od velike je važnosti i raspolaganje znanjima o specifičnim faktorima koji na sam taj odnos i interakciju utječu. Jedni od faktora su, primjerice, upravo majčine osobine ličnosti te prisutnost neurorazvojnog poremećaja koji su u ovome istraživanju promatrani, a stjecanje znanja o utjecaju tih faktora na interakciju dovodi ne samo do boljeg razumijevanja same problematike, već i do otvaranja mogućnosti za, u konačnici, efikasnijim djelovanjem u terapijskom radu, ne samo na području logopedije, već i šire. Budući da u literaturi ovakva istraživanja nisu adekvatno zastupljena, te se, štoviše, u hrvatskoj literaturi ne pronalazi do sada ni jedno takvo autorici dostupno istraživanje, svakako bi bilo poželjno ponoviti ovakva istraživanja s ciljem dobivanja detaljnijih i pouzdanijih podataka koji bi se mogli generalizirati s većom sigurnošću. Neki od prijedloga za buduća istraživanja su provesti istraživanje na većem uzorku ispitanika te, ukoliko je moguće, uzimajući u obzir ne samo jezičnu, već i kronološku dob djece, kao i druge faktore poput uključenosti djece u terapiju (specificirajući obilježja samog pohađanja terapije), kronološke dobi majki, njihovog stupnja obrazovanja i slično.

7. LITERATURA

- Adamson, L. B. i Bakeman, R. (2016). The Communication Play Protocol: Capturing Variations in Language Development. *Perspectives of the ASHA Special Interest Groups*, 12(1), 164-171. <https://doi.org/10.1044/persp1.SIG12.164>
- Adamson, L. B., McFadamsonArthur, D., Markov, Y., Dunbar, B. i Bakeman, R. (2001). Autism and joint attention: Young children's responses to maternal bids. *Applied Developmental Psychology*, 22, 439–453. [https://doi.org/10.1016/S0193-3973\(01\)00089-2](https://doi.org/10.1016/S0193-3973(01)00089-2).
- Ainsworth, M.D.S, Blehar, M.C., Waters, E. i Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*. Hillsdale. New York: Psychology Press.
- Allport, G. W. i Odbert, H. S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47(1), 1–171. <https://doi.org/10.1037/h0093360>
- American Psychiatric Association (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: Fifth Edition Text Revision (DSM-5-TR)*. Washington: American Psychiatric Association.
- American Psychological Association. (bez dat.). Personality trait. U APA dictionary of psychology. Pristupljeno 10.7.2023., s <https://dictionary.apa.org/personality-trait>
- Bell, R. Q. (1968). A reinterpretation of the direction of effects in studies of socialization. *Psychological Review*, 75, 81–95. <https://doi.org/10.1037/h0025583>
- Belsky, J., Crnic, K. i Woodworth, S. (1995). Personality and parenting: Exploring the mediating role of transient mood and daily hassles. *Journal of Personality*, 63, 905-929. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1995.tb00320.x>
- Bonis, S. (2016). Stress and Parents of Children with Autism: A Review of Literature. *Issues in Mental Health Nursing*, 37(3), 153–163. <https://doi.org/10.3109/01612840.2015.1116030>
- Bornstein, M. H., Tamis-LeMonda, C. S. I Haynes, O. M. (1999). First words in the second year: Continuity, stability, and models of concurrent and predictive correspondence in vocabulary and verbal responsiveness across age and context. *Infant Behavior & Development*, 22(1), 65–85. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(99\)80006-X](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(99)80006-X)

- Brassart, E. i Schelstraete, M.-A. (2015). Simplifying parental language or increasing verbal responsiveness, what is the most efficient way to enhance pre-schoolers' verbal interactions? *Journal of Education and Training Studies*, 3(3). <https://doi.org/10.11114/jets.v3i3.709>
- Casillas, M., Bobb i S., Clark, E. (2015). Turn-taking, timing, and planning in early language acquisition. *Journal of child language*, 1, 1-28. <https://doi.org/10.1017/S0305000915000689>.
- Caspi, A., Roberts, B. W. i Shiner, R. L. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>
- Chin, H. Y. i Bernard-Opitz, V. (2000). Teaching conversational skills to children with autism: Effect on the development of a theory of mind. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30, 569–583. <https://doi.org/10.1023/a:1005639427185>
- Clark, L. A., Kochanska, G. i Ready, R. (2000). Mothers' personality and its interaction with child temperament as predictors of parenting behavior. *Journal of personality and social psychology*, 79(2), 274–285. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.79.2.274>
- Clark, L.E. i Watson, D. (2008) Temperament – An Organizing Paradigm for Trait Psychology. U John, O. P., Robins, R. W., Pervin, L. A. (Ur.). *Handbook of personality: Theory and research* (treće izdanje, str. 265-286). New York: The Guilford Press.
- Costa, Jr., P. T., McCrae, R. R. i Löckenhoff, C. E. (2019). Personality Across the Life Span. *Annual Review of Psychology*, 70(1), 423-448. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-103244>
- Craig, F., Operto, F. F., De Giacomo, A., Margari, L., Frolli, A., Conson, M., Ivagnes, S., Monaco, M. i Margari, F. (2016). Parenting stress among parents of children with Neurodevelopmental Disorders. *Psychiatry Research*, 242, 121–129. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.05.01>
- Cumberland-Li, A., Eisenberg, N., Champion, C., Gershoff, E. i Fabes, R. A. (2003). The relation of parental emotionality and related dispositional traits to parental expression of emotion and children's social functioning. *Motivation and Emotion*, 27(1), 27–56. <https://doi.org/10.1023/A:1023674308969>

- DeCasper, A. J. i Carstens, A. A. (1981). Contingencies of stimulation: Effects on learning and emotion in neonates. *Infant Behavior & Development*, 4(1), 19–35. [https://doi.org/10.1016/S0163-6383\(81\)80004-5](https://doi.org/10.1016/S0163-6383(81)80004-5)
- de Villiers, J., Fine, J., Ginsberg, G., Vaccarella, L. i Szatmari, P. (2007). Brief report: A scale for rating conversational impairment in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1375–1380. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0264-1>
- Diener, E. i Lucas, R.E. (2019). Personality Traits. U: Biswas-Diener, R., Diener, E. *General Psychology* (str. 278-297). Illinois: DEF Publishers.
- Doussard-Roosevelt, J. A., Joe, C. M., Bazhenova, O. V. i Porges, S. W. (2003). Mother-child interaction in autistic and nonautistic children: Characteristics of maternal approach behaviors and child social responses. *Development and Psychopathology*, 15, 277–295. <https://doi.org/10.1017/s0954579403000154>.
- Dumas, J. E., Wolf, L. C., Fisman, S. N. i Culligan, A. (1991). Parenting stress, child behavior problems, and dysphoria in parents of children with autism, down syndrome, behavior disorders, and normal development. *Exceptionality: A Special Education Journal*, 2(2), 97–110. <https://doi.org/10.1080/09362839109524770>
- Edmonds, G. W., Goldberg, L. R., Hampson, S. E. i Barckley, M. (2013). Personality stability from childhood to midlife: Relating teachers' assessments in elementary school to observer- and self-ratings 40 years later. *Journal of Research in Personality*, 47, 505-513. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.05.003>
- Garvey, C.J. i Berninger, G. (1981). Timing and turn taking in children's conversations 1. *Discourse Processes*, 4, 27-57. <https://doi.org/10.1080/01638538109544505>
- Gratier, M., Devouche, E., Guellaï, B., Infanti, R. Yilmaz, E. i Parlato-Oliveira, E. (2015). Early Development of Turn-Taking in Vocal Interaction between Mothers and Infants. *Frontiers in Psychology*, 6, 1167. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01167>.
- Haith, M. M., Hazan, C. i Goodman, G. S. (1988). Expectation and anticipation of dynamic visual events by 3.5-month-old babies. *Child Development*, 59(2), 467–479. <https://doi.org/10.2307/1130325>

- Hampson, S. E., Andrews, J. A., Barckley, M. i Peterson, M. (2007). Trait stability and continuity in childhood: Relating sociability and hostility to the Five-Factor model of personality. *Journal of Research in Personality*, 41, 507-523. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.06.003>
- Hayes, S. A. i Watson, S. L. (2013). The Impact of Parenting Stress: A Meta-analysis of Studies Comparing the Experience of Parenting Stress in Parents of Children With and Without Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43(3), 629–642. <https://doi.org/10.1007/s10803-012-1604-y>
- Hilbrink, E., Gattis, M. i Levinson, S. (2015) Early developmental changes in the timing of turn-taking: a longitudinal study of mother–infant interaction. *Frontiers in Psychology*, 6, 1492. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01492>
- Jensen, M. (2015). Personality Traits, Learning and Academic Achievements. *Journal of Education and Learning*, 4(4), 91-118. <https://doi.org/10.5539/jel.v4n4p91>
- Jones, C. D. i Schwartz, I. S. (2009). When asking questions is not enough: An observational study of social communication differences in high functioning children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39, 432–443. *Journal of Personality*, 17, 59-78. <https://doi.org/10.1002/per.468>
- Jung, C. G. (1923). On The Relation Of Analytical Psychology To Poetic Art 1. *British Journal of Medical Psychology*, 3(3), 213-231. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8341.1923.tb00450.x>
- Kalish, Y. i Robins, G. (2006). Psychological predispositions and network structure: the relationship between individual predispositions, structural holes and network closure. *Social Networks*, 28, 56-84. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2005.04.004>
- Kochanska, G., Clark, A. i Goldman, M. S. (1997). Implications of Mothers' Personality for Their Parenting and Their Young Children's Developmental Outcomes. *Journal of Personality*, 65(2), 387–420. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00959.x>
- Kochanska, G., Friesenborg, A. E., Lange, L. A. i Martel, M. M. (2004). Parents' personality and infants' temperament as contributors to their emerging relationship. *Journal of personality and social psychology*, 86(5), 744–759. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.5.744>

- Koegel, L. K., Park, M. N. i Koegel, R. L. (2013). Using Self-Management to Improve the Reciprocal Social Conversation of Children with Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(5), 1055–1063. <https://doi.org/10.1007/s10803-013-1956-y>
- Krapić, N. (2005). Five-factor personality dimensions and work behavior. *Psihologijske teme*, 14. (1.), 39-56. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/4828>
- Langford, P. H. (2003). A one-minute measure of the Big Five? Evaluating and abridging Shafer's (1999) Big Five markers. *Personality and Individual Differences*, 35, 1127–1140. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00323-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00323-9)
- Larsen, R., Buss, D., King, D. i Ensley, C. (2017). *Personality psychology: Domains of knowledge about human nature*. New York: Mcgraw-hill Education.
- Levinson, S.C. (2016). Turn-taking in human communication – origins and implications for language processing. *Trends in Cognitive Science*, 20, 6-14. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.10.010>
- MacDonald, R., Anderson, J., Dube, W. V., Geckeler, A., Green, G. i sur. (2006). Behavioral assessment of joint attention: A methodological report. *Research in Developmental Disabilities*, 27, 138–150. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2004.09.006>
- Matthews, G., Deary, I. J. i Whiteman, M. C. (2009). *Personality traits*. New York: Cambridge University Press.
- McCabe, J. E. (2014). Maternal personality and psychopathology as determinants of parenting behaviour: A quantitative integration of two parenting literatures. *Psychological Bulletin*, 140, 722–750. <https://doi.org/10.1037/a0034835>
- McCrae, R. R. i Costa, P. T. (2006). *Personality in adulthood. A five-factor theory perspective*. London: The Guilford Press.
- McCrae, R. R. i Greenberg, D. M. (2014). Openness to Experience. U: D.K. Simonton (Ur.) *The Wiley Handbook of Genius*, (str. 222–243). UK: Wiley Blackwell.
- McGillion, M. L., Herbert, J. S., Pine, J. M., Keren-Portnoy, T., Vihman, M. M. i Matthews, D. E. (2013). Supporting early vocabulary development: What sort of responsiveness matters? *IEEE*

Transactions on Autonomous Mental Development, 5(3), 240–248.
<https://doi.org/10.1109/tamd.2013.2275949>

Meirsschaut, M., Warreyn, P. i Roeyers, H. (2011). What is the impact of autism on mother-child interactions within families with a child with autism spectrum disorder?. *Autism research: official journal of the International Society for Autism Research*, 4(5), 358–367.
<https://doi.org/10.1002/aur.217>

Metsäpelto, R.-L. i Pulkkinen, L. (2002). Personality traits and parenting: neuroticism, extraversion, and openness to experience as discriminative factors. *European Journal of Personality*, 17(1), 59–78. <https://doi.org/10.1002/per.468>

Murray, G., Allen, N.B. i Trinder, J. (2002). Longitudinal investigation of mood variability and neuroticism predicts variability in extended states of positive and negative affect. *Personality and Individual Differences*, 33, 1217–1228. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00217-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00217-3)

Newby, J., Pitura, V. A., Penney, A. M., Klein, R. G., Flett, G. L. i Hewitt, P. L. (2017). Neuroticism and perfectionism as predictors of social anxiety. *Personality and Individual Differences*, 106, 263–267. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.057>

Nguyen, V., Versyp, O., Cox, C. i Fusaroli, R. (2022) A systematic review and Bayesian meta-analysis of the development of turn taking in adult-child vocal interactions. *Child Development*, 93, 1181-1200. <https://doi.org/10.1111/cdev.13754>

Piven, J., Palmer, P., Jacobi, D., Childress, D. i Arndt, S. (1997). Broader autism phenotype: evidence from a family history study of multiple-incidence autism families. *American Journal of Psychiatry*, 154(2),185-190. <https://doi.org/10.1176/ajp.154.2.185>.

Prinzle, P., Haan, A. i Belsky, J. (2019). Personality and Parenting. U M.H. Bornstein (Ur.) *Handbook of Parenting: Being and Becoming Parent* (str. 797-823). New York: Taylorn and Francis.

Prinzle, P., Stams, G. J., Deković, M., Reijntjes, A. H. A. i Belsky, J. (2009). The relation between parent personality and parenting: A meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 351–362. <https://doi.org/10.1037/a0015823>

- Rutter, D. R. i Durkin, K. (1987). Turn-taking in mother–infant interaction: An examination of vocalizations and gaze. *Developmental Psychology*, 23(1), 54–61. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.23.1.54>
- Shin, H., Park, Y. J., Ryu, H. i Seomun, G. A. (2008). Maternal sensitivity: a concept analysis. *Journal of advanced nursing*, 64(3), 304–314. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2008.04814.x>
- Spiker, D., Boyce, G. i Boyce, L. (2002). Parent–child interactions when young children have disabilities. *International Review of Research in Mental Retardation*, 25, 35–70. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(02\)80005-2](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(02)80005-2)
- Stukas, A. A., Jr. i Snyder, M. (2002). Targets' awareness of expectations and behavioral confirmation in ongoing interactions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(1), 31–40. <https://doi.org/10.1006/jesp.2001.1487>
- Tamis-LeMonda, C. S., Bornstein, M. H. i Baumwell, L. (2001). Maternal responsiveness and children's achievement of language milestones. *Child Development*, 72(3), 748-767. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00313>
- Tamis-LeMonda, C. S., Kuchirko, Y. i Song, L. (2014). Why is infant language learning facilitated by parental responsiveness? *Current Directions in Psychological Science*, 23, 121–126. <https://doi.org/10.1177/0963721414522813>
- Terracciano, A., McCrae, R.R., Brant, L.J. i Costa, P.T. (2005). Hierarchical linear modeling analyses of NEO-PI-R scales in the Baltimore Longitudinal Study of Aging'. *Psychology and Aging*, 20, 493–506. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.20.3.493>
- Tomasello, M. (2008). *Origins of Human Communication*. Massachusetts: MIT Press.
- Verhoeven, M., Junger, M., Van Aken, C., Deković, M. i Van Aken, M. A. G. (2007). Parenting during toddlerhood: Contributions of parental, contextual and child characteristics. *Journal of Family Issues*, 28, 1663–1691. <https://doi.org/10.1177/0192513X07302098>
- Warlaumont, A. S., Richards, J. A., Gilkerson, J. i Oller, D. K. (2014). A social feedback loop for speech development and its reduction in autism. *Psychological science*, 25(7), 1314–1324. <https://doi.org/10.1177/0956797614531023>

Warren, S. F. i Brady, N. C. (2007). The role of maternal responsivity in the development of children with intellectual disabilities. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 13(4), 330–338. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20177>

Williams, P. G., O'Brien, C. D. i Colder, C. R. (2004). The effects of neuroticism and extraversion on self-assessed health and health-relevant cognition. *Personality and Individual Differences*, 37, 83–94. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.08.001>

Wilson, S. i Durbin, C. E. (2012). Dyadic parent-child interaction during early childhood: contributions of parental and child personality traits. *Journal of personality*, 80(5), 1313–1338. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2012.00789.x>

Yamada, A., Suzuki, M., Kato, M., Suzuki, M., Tanaka, S., Shindo, T., Taketani, K., Akechi, T. i Furukawa, T. A. (2007). Emotional distress and its correlates among parents of children with pervasive developmental disorders. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 61(6), 651–657. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2007.01736.x>